

МІНІСТЕРСТВО ВНУТРІШНІХ СПРАВ УКРАЇНИ
ЛЬВІВСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ УНІВЕРСИТЕТ ВНУТРІШНІХ СПРАВ

Інститут управління, психології та безпеки

Кафедра теоретичної психології

**ОСОБЛИВОСТІ ФОРМУВАННЯ ПСИХОЛОГІЧНОЇ КУЛЬТУРИ
ДИТЯЧО-БАТЬКІВСЬКИХ ВІДНОСИН**

кваліфікаційна робота

здобувача вищої освіти

освітнього ступеня «магістр»

Юлії БОГДАН

2 курсу денної форми навчання

спеціальність 053 «Психологія»

ОПП «Психологія»

Науковий керівник:

доктор педагогічних наук, доцент

Галина ЛЯЛЮК

Рецензент:

доктор психологічних наук, доцент

Євген КАРПЕНКО

Кваліфікаційна робота допущена до захисту

« 05 » грудня 2022 р., протокол № 7

завідувач кафедри теоретичної психології

доктор психологічних наук, професор

Зоряна КОВАЛЬЧУК

Львів

2022

ЗМІСТ

ВСТУП	4
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНИЙ АСПЕКТ ОСОБЛИВОСТЕЙ ПСИХОЛОГІЧНОЇ КУЛЬТУРИ ДИТЯЧО-БАТЬКІВСЬКИХ ВІДНОСИН	8
1.1. Аналіз психолого-педагогічної літератури із проблеми формування психологічної культури дитячо-батьківських відносин	8
1.2. Психологічна характеристика дитячо-батьківських відносин.....	16
1.3. Зміст поняття «психологічна культура» та особливості її формування в дитячо-батьківських відносинах	25
Висновки до розділу 1.	34
РОЗДІЛ 2. ЕМПІРИЧНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ ФОРМУВАННЯ ПСИХОЛОГІЧНОЇ КУЛЬТУРИ ДИТЯЧО-БАТЬКІВСЬКИХ ВІДНОСИН	35
2.1. Організація, методи дослідження та обґрунтування вибору діагностичного інструментарію	35
2.2. Аналіз та інтерпретація результатів емпіричного дослідження формування психологічної культури дитячо-батьківських відносин	42
Висновки до розділу 2... ..	51
РОЗДІЛ 3. ЕФЕКТИВНІ МЕТОДИ ФОРМУВАННЯ ОСНОВ ПСИХОЛОГІЧНОЇ КУЛЬТУРИ ДИТЯЧО-БАТЬКІВСЬКІ ВІДНОСИН	52
3.1. Шляхи і засоби підвищення психологічної культури дитячо-батьківських відносин.....	52
3.2. Методичні рекомендації для батьків з питань психологічної культури дитячо-батьківських відносин.....	59
3.3. Організація психологічного тренінгу з дітьми для покращення рівня психологічної культури.....	66
Висновки до розділу 3	70

ВИСНОВКИ	71
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	73
ДОДАТКИ	78

ВСТУП

Актуальність дослідження. Успішність процесу суспільних змін у сучасній Україні значною мірою залежить від того, наскільки створені умови для реалізації свободи особистості, наскільки суспільство сприяє вихованню людини в гуманітарному дусі, формуванню в неї психологічної культури: щедрість, доброта, взаємодопомога, почуття справедливості, почуття відповідальності. Ці якості формуються у дитини під впливом сім'ї – найважливішого соціального інституту, що забезпечує ефективне виховання дитини.

Питання дитячо-батьківських стосунків залишалося гострим протягом усього розвитку психолого-соціологічної науки і практики. Перший досвід взаємодії дитини з навколишнім світом – це спілкування з батьками. Такого роду досвід закріплюється і формує певну модель поведінки з іншими, яка передається з покоління в покоління. У кожному суспільстві формується певна культура взаємовідносин між батьками та дітьми, формуються суспільні стереотипи, певні установки та погляди на сімейне виховання, і без перебільшення можна сказати, що ступінь цивілізованості суспільства залежить від ставлення до дітей та вдосконалення психологічної культури дитячо-батьківських відносин.

На формування ставлення батьків до дітей впливає власні особливості батьків, психологічні особливості дитини, особливості сімейних стосунків і їх психологічна культура.

У сучасних дослідженнях психологічна культура сім'ї представлена як:

– частина культури, що сприяє адекватній взаємодії дітей та батьків (К.А. Абульханова-Славська, А.Г. Асмолов, І.А. Зімня, І.В. Дубровіна, О.І. Мотков);

– самостійний психологічний феномен, що дозволяє людині будувати стосунки зі світом в широкому сенсі слова, самим собою та іншими (Л.С. Колмогорова, Н.Ю. Певзнер, В.В. Семікін);

– особистісне утворення, що піддається постійним змінам ззовні, відображає індивідуальність його носія (М.М. Бахтін, М.К. Мамардашвілі).

Водночас, проблеми вивчення психологічної культури, як важливої складової дитячо-батьківських відносин є не до кінця вивченими. Це зумовило вибір теми нашого магістерського дослідження: «Особливості формування психологічної культури дитячо-батьківських відносин».

Мета дослідження полягає у теоретичному та емпіричному аналізі особливостей психологічної культури дитячо-батьківських відносинах.

Відповідно до мети кваліфікаційної роботи, сформульовано такі **завдання**:

1. Здійснити аналіз психолого-педагогічної літератури із проблеми формування психологічної культури та психологічної характеристики дитячо-батьківських відносин.
2. Визначити поняття «психологічна культура» та особливості її формування в дитячо-батьківських відносинах.
3. З'ясувати стан сформованості психологічної культури дитячо-батьківських відносин.
4. Дослідити шляхи і засоби підвищення психологічної культури дитячо-батьківських відносин.
5. Розробити методичні рекомендації для батьків з питань психологічної культури дитячо-батьківських відносин та психологічний тренінг з дітьми для покращення рівня психологічної культури.

Об'єкт дослідження: дитячо-батьківські відносини.

Предмет дослідження: особливості формування психологічної культури дитячо-батьківських відносинах.

Для досягнення поставленої мети і розв'язання завдань було використані наступні методи дослідження:

Теоретичні методи: ретроспективний і системно-структурний аналіз порівняння, узагальнення, класифікація, систематизація, моделювання, аналітико-синтетичний розгляд (вивчення) творів тощо (вказати з якою метою використано кожен метод);

Загальнонаукові методи: аналіз, синтез, індукція, дедукція, формалізація й абстрагування – для формулювання висновків.

Емпіричні: діагностичні (анкетування), кількісний та якісний аналіз отриманих даних для з'ясування стану розвитку психологічної культури дитячо-батьківських відносин.

Статистичні: метод рангової кореляції У-Манна-Уїтні та описові (описові) статистичні методи обробки емпіричних даних.

Наукова новизна одержаних результатів: розкриті змістовні характеристики психологічної культури з психолого-педагогічної точки зору і особливості впливу на дитячо-батьківські відносини; обґрунтований алгоритм використання методики в діагностичному процесі роботи по виявленню стану сформованості психологічної культури дитячо-батьківських відносин; створений психологічний тренінг для дітей покращення психологічної культури; розроблені методичні рекомендації для батьків для вдосконалення психологічної культури в дитячо-батьківських відносинах. .

Практичне значення: проведено емпіричне дослідження стану психологічної культури в дитячо-батьківських відносинах, обґрунтовано практичні рекомендації щодо вдосконалення дитячо-батьківських відносин та розвитку психологічної культури дітей, розроблено психологічний тренінг для дітей щодо вдосконалення психологічної культури, які відображають науково обґрунтовані пропозиції, виконання яких буде сприяти вдосконалення психологічної культури дитячо-батьківських відносин. Основні положення магістерської роботи та результати експериментального дослідження можуть бути використані у роботі практичних психологів при консультуванні батьків та дітей щодо розвитку психологічної культури дитячо-батьківських відносинах.

Структура й обсяг магістерського дослідження. Робота складається з вступу, трьох розділів, висновків до розділів, загальних висновків, списку використаних джерел, додатків. Загальний обсяг кваліфікаційної роботи становить 84 сторінок, із них 72 – основного тексту, 2 додатки. Робота

містить 1 таблицю, 4 малюнки. Список використаних джерел містить 59 найменувань.

**РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНИЙ АСПЕКТ ОСОБЛИВОСТЕЙ
ПСИХОЛОГІЧНОЇ КУЛЬТУРИ ДИТЯЧО-БАТЬКІВСЬКИХ
ВІДНОСИН**

1.1. Аналіз психолого-педагогічної літератури із проблеми формування психологічної культури дитячо-батьківських відносин

Особистість дитини формується і функціонує в постійному процесі побудови стосунків з оточуючими. Спілкування – потреба людини і сфера життя, в якій відбувається соціалізація особистості. Спілкування з'єднує людей з людьми, виражає стосунки.

У рамках цього питання доцільно розглянути деякі поняття, пов'язані зі специфікою дитячо-батьківських відносин.

Одним із основних понять, яке ми вивчаємо, є поняття сім'я. У сучасній науковій літературі трактування цього терміну дуже розпливчате.

Сім'я – це соціальний інститут, присутній у всіх суспільствах, який об'єднує людей, щоб вони могли разом виховувати та виховувати своїх дітей [3].

Сім'я – це насамперед сукупність людей, які користуються між собою правами та обов'язками, передбаченими законом. Оскільки відносини між членами сім'ї регулюються нормами сімейного права, воно називається сімейним і ґрунтується на конституційних нормах. Таке визначення знаходимо в підручнику Т.С. Зубкова, Тимошин [11].

У психології сім'ї накопичений великий фактичний матеріал, що підтверджує нерозривного зв'язку відносин особистості з батьками (Л. І. Божович, А. Н. Леонт'єв, В. С. Мерлін, В. Н. Мясищев, С. Л. Рубінштейн). Психологія відносин є однією з теоретичних концепцій у вивченні особистості.

Як відомо, дитячо-батьківські стосунки визначаються як особливі, постійні, тривалі людські стосунки, що характеризуються сильною емоційною значущістю як для дитини, так і для батьків, а також мінливістю віку, балансом позицій, потребами, турбота та відповідальність, які

визначають психологічний розвиток та соціалізацію дитини. Батьківсько-дитячі стосунки є одним із важливих факторів розвитку особистості дитини. У процесі цих стосунків формується найважливіше особистісне зростання дитини.

Дослідження щодо вивченню деяких провідних характеристик у підсистемі «дитина-батьки» (любові та прийняття, форм контролю, послідовності чи непослідовності, авторитетності, тощо) присвячені роботи таких науковців відзначають роботи: Д. Боулбі, Е. Шефера, Бенджаміна Л та інших [53], Л. Бенджаміна, А.В.Петровського, В.М.Дружиніної та багатьох інших [45].

Аналізуючи психолого-педагогічні дослідження, можна зробити висновок, що сфера батьківсько-дитячих стосунків пов'язана з такими феноменами: ставленням батьків до дітей, стилями та типами виховання, характером взаємодії батьків з дітьми, що, безсумнівно, суттєво впливає на особливості її розвитку дитини, а також формування її характеру, особливо рис характеру (Л.І. Божович, Л.С. Виготський, Т.В. Говорун, Д.Б. Ельконін, Г.С. Костюк, С.Д. Максименко, Т.М. Титаренко та ін.), усвідомлення власного образу «Я» (М.Й. Боришевський), Т.М. Титаренко), ставлення до себе та «Я» (Т.В. Архірева, Дж. Боулбі), захищеність, інтеграція з власною цінністю та здібностями (Г.Г. Філіпчук та ін.). Варто, однак, зазначити, що вплив особливостей дитячо-батьківських відносин на процес становлення особистості дитини психологами вивчено недостатньо.

У сучасних психологічних дослідженнях у класифікації проблемних типів сім'ї (Н. Аккерман, С. Мінухін, А. С. Співаковська та ін.) та характеристиці патологічних ролей сім'ї (Х. Е. Ріхтер, Е. Г. Ейдемільер та ін.) типів проблемних сімей (Н. Аккерман, С. Мінухін, А.С. Співаковська та ін.), також у характеристиках сімейних патологізуючих ролей (Х.Е. Ріхтер, Е.Г. Ейдемільер та ін.) і взаємозалежності батьківського ставлення на розвиток дитини (А. Адлер, Д. Боулбі, Ю.Б. Гішпенрейтер, В. Сатир, З. Фрейд

та ін.) [8], які відрізняються одне від одного у залежності від типологій сімейного виховання (В.І. Гарбузов, О.І. Захаров, А.С. Лічко та ін.) [15].

Погляди А. Ф. Лазурського розвинула В. Н. Мясичева, яка зазначала, що психічні відносини людини в їх розгорнутому вигляді являють собою цілісну систему індивідуального, вибіркового, свідомого зв'язку. Ця система впливає з усієї історії розвитку людини, яка виражає його особистісні зв'язки. переживає і внутрішньо визначає свою поведінку, свої переживання».

Рубінштейн С. Л. зазначав, що не атрибути особистості взагалі, а атрибути індивідуальної свідомості та інші його атрибути – пізнанням та переживанням. Сама рефлексія складається зі ставлення до явища, що відображається [41].

Божович Л. І. проаналізував результати багаторічних досліджень, стверджуючи, що формування особистості дитини залежить, з одного боку, від позиції, яку вона займає в наявній системі людських відносин, і тих, які сформувалися в неї завдяки попередньому досвіду – з іншими людьми. Саме з цього взаємозв'язку виникає система потреб і бажань (суб'єктивно представлених у відповідному досвіді), яка стає безпосереднім поштовхом для розвитку його нових психічних якостей[7].

Особливість психологічного розвитку дитини А. Н. Леонтьєв пояснює особливістю положення дитини в системі людських взаємин: воно визначається його об'єктивним становищем у цих відносинах. Те, що безпосередньо визначає психологічний розвиток дитини – це його життя, яке саме по собі є розвитком діяльності дітей як зовнішньої, так і внутрішньої. У свою чергу, її розвиток залежить від наявності умов життя [28].

За словами Леонтьєва А. Н., ми визначили, що «готівкові життєві умови» - це сім'я дітей, а потім несімейні установи. Це початковий етап соціалізації особистості. На цьому етапі дитина приєднується до певних груп систем цінностей і норм (тобто інститутів соціалізації), починаючи з сім'ї. Сім'я є транслятором соціального досвіду, а механізмом передачі цього досвіду є стосунки батьків і дітей.

Дитячо-батьківські відносини – це процес і результат вибіркового відображення особистістю сімейних відносин, що опосередковують внутрішню і зовнішню діяльність, а також досвід батьків і дітей у спільній діяльності [32].

Дитячо-батьківські відносини – це автентична взаємодія батьків і дітей, у якій яскраво виражені соціально-психологічні закономірності.

Таким чином, стосунки «батьки-дитина» модулюють поведінку учасників з одного боку та розвиток особистості дитини з іншого. Ці стосунки проявляються в системній різноманітності почуттів, переживань, способів спілкування батьків зі своїми дітьми та стереотипів поведінки, які практикуються в цьому спілкуванні [19].

Дитячо-батьківські стосунки є найбільш вивченими з усіх сімейних підструктур. Ставлення батьків до дітей і ставлення дітей до батьків є невід'ємною частиною стосунків батьків і дітей. Немає сумніву, що ці два компоненти тісно пов'язані, але не рівнозначні. Особливість батьківсько-дитячих стосунків залежить від ставлення батьків до своїх дітей. Це пояснюється тим, що дитина не є суб'єктом тих процесів, які активізують детермінанти батьківського ставлення.

На формування ставлення батьків до дітей впливає власні особливості батьків, психологічні особливості дитини, особливості сімейних стосунків і їх психологічна культура.

Психологічну культуру можна розглядати як сукупність засобів, за допомогою яких людина підтримує оптимальний рівень психічного функціонування. Якщо людина навчиться сприймати і регулювати свою поведінку, вона може навчитися гармонізувати своє життя. Формування психологічної культури сприяє зростанню зрілості особистості [48].

Ставлення до батьків залежить від внутрішньої діяльності дитини, її уявлень, розуміння сім'ї і свого місця в ній, а також переживань, пов'язаних з сімейними відносинами.

Відносини, що складаються в ранньому дитинстві, тобто відносини дітей з батьками, відрізняються міцністю і стійкістю. Дослідження представників психоаналітичної концепції підтверджують цей факт. Стійкість цих відносин визначає їх сильний емоційний тон і зв'язок зі сферою інстинкту і безумовного рефлексу. Більшість зв'язків, що встановлюються на ранньому етапі онтогенезу, розвиваються, вдосконалюються, набувають мовних характеристик і стають усвідомленими протягом наступних років.

Еріксон Е. довів соціальні та культурні умови індивідуальної психології з точки зору культурного психоаналізу. Центральне місце в його концепції займає психосоціальна ідентичність, компонентами якої є стійкі образи «Я» і відповідні моделі особистісної поведінки, що формуються протягом життя людини. Розширення радіусу важливих відносин створює зовнішні умови для розвитку його особистості. Вступаючи в нові стосунки зі світом значущих людей, людина робить вибір більш-менш несвідомо (допускаючи кризовий парадокс стосунків), що визначає напрямок розвитку кожної вікової групи. Рішення дитини щодо вирішення кризового конфлікту, її потреби, почуття і переживання залежать насамперед від конкретних обставин батьківсько-дитячих відносин[28].

Дитяча самосвідомість впливає на особливості психологічного розвитку, визначає їх внутрішню логіку. Зміст Я-концепції, яка є частиною структури самосвідомості, значною мірою визначається стосунками людини зі значущими іншими. Любов і прийняття дітей значущими для неї людьми розглядається в психології як фактор розвитку позитивного самоствавлення та індивідуальної самооцінки.

Сприйняття дитини та ставлення до неї батьків є внутрішньою основою стилю виховання, що реалізується через вплив виховання та способу спілкування з дитиною. У зв'язку з цим в літературі два поняття «батьківське ставлення» і «стиль сімейного виховання» часто вживаються як синоніми.

Дослідження стилів сімейного виховання відбувається за напрямками: вивчення його структури, виявлення та опису типів батьківських стосунків,

розгляду окремих методів впливу та зв'язку між стилями сімейного виховання та особливостями розвитку дітей. В основному ці дослідження проводилися в рамках клінічних і психоаналітичних методів [4].

Враовуючи дослідження Захарова А.І., Співаковська А. С., Ейдемільера Є. Г. у рамках клінічного підходу виділяються типи сімейного виховання, які найбільше шкодить інтелектуальному розвитку дитини.

Вітчизняними та зарубіжними авторами висвітлено й описано різні типи батьківських відносин. Більшість класифікацій є описом аномальних типів ставлення батьків до дітей, яке негативно позначається на інтелектуальному розвитку дитини. Спільним для всіх класифікацій є визнання того, що за неналежних умов виховання діти переживають у сім'ї стан особистісної деривації, що розуміється як дефіцит або незадоволення основних потреб, головним чином [15]:

- в індивідуально адекватної емоційної турботи і любові;
- в саморозкриття, виявленні свого «Я»;
- в емоційному і руховому самовираженні.

Важливо розуміти, як діти та батьки представляють себе в системі дитячо-батьківських відносин. У дорослих діти не стільки носії певного особистого досвіду, скільки вираження універсальних початків, які є представниками психологічної культури. Батьки є посередниками між дитиною і психологічною культурою і пропонує їй у своє розпорядження практичне багатство, створені людством протягом своєї історії. Соціальні норми та культурні моделі, які існують у суспільстві, встановлюють певні орієнтири щодо того, як батьки, повинні ставитися до своїх дітей, а також як сини та дочки мають ставитися до батьків. [30].

Темпи сучасного життя, збільшення кількості неповних сімей, зростання сімейних конфліктів, зайнятість батьків, низький рівень їхньої психолого-педагогічної культури істотно спотворили характер взаємовідносин батьків і дітей. Це проявляється в уніфікації та формалізації

контактів між батьками та дітьми, зникненні форм спільної діяльності, у відсутності тепла та уваги один до одного, що часто призводить до формування у дітей низької самооцінки, відсутності впевненості в собі, у власних здібностях, самоствердженні. У своїй негативній формі це проявляється в окремих крайніх випадках як педагогічна занедбаність і особливості розумового розвитку. [30]

Проте в цей час немає єдиної системи психологічної культури батьків. Досі немає чіткого розуміння феноменології батьківської психокультури, форм і методів її формування в сучасних умовах. [1]

Для характеристики батьківської психологічної культури досліджено два параметри:

1) Методи та навички спілкування батьків і дітей у процесі виховного впливу: методи словесного впливу (спонукання, переконання, керівництво, примус), методи контролю, наочного показу, заохочення, покарання.

2) Спосіб взаємодії з дитиною, який синтезує всю природу здібностей батьків у вихованні та розвитку дитини, і який надає батькам певну ступінь психокультурної незамінності [8].

Непоследовне виховання призводить до розвитку виражених афективних станів, захисного виховання: залежність, низька волева сила; недостатнє виховання: труднощі в процесі соціальної адаптації (К. Леонгард) [45].

Е. С. Шефер досліджує стилі виховання за двома основними параметрами [52]:

- 1) Тепло, любов (прийняття)-ворожість (неприйняття, відкидання);
- 2) контроль (обмеження) - автономія (дозвіл).

Виділено також групу характеристик дитини, пов'язану з факторами батьківського контролю (Г. Т. Хоментаскас, 1984).

Діти діляться на три групи [52]:

1. Компетентність – емоційна стійкість, впевненість у собі, добре контролює свою поведінку, вміння встановлювати дружні стосунки з однолітками, старанно вчитися, уникати нових ситуацій.

2. Уникання – переважають похмурі та сумні настрої, їм важко спілкуватися з однолітками, вони уникають нових і фруструючих ситуацій.

3. Незрілість – невпевненість у собі, поганий самоконтроль, неприйняття у фруструючих ситуаціях.

Існує вельми поширена точка зору, прихильники якої підкреслюють специфіку та важливість соціальної взаємодії дитини з матір'ю для його повноцінного психічного розвитку. Увага до цієї проблеми привернули дослідження, в яких вперше було описано явище госпіталізму у дітей, які виховуються в умовах дефіциту соціальних контактів. У таких дітей спостерігалися затримки в становленні локомоторних функцій, патологічні рухові стереотипи, глибока апатія, збіднення емоційної сфери. Цю лінію продовжили Дж. Боул-бі і М. Ейнсворт, сформулювали концепцію прихильності як виборчого афективного відносини дитини з матір'ю, організуючого його поведінку [38].

Поведінкова система прихильності – одна з основних систем поведінки, яка дозволяє індивіду триматися поблизу від одного або кількох важливих для нього осіб і виявляється тільки в ситуаціях страху, втоми і хвороби. Подальший розвиток цієї концепції привело до розширення функцій прихильності – від забезпечення безпеки, що дозволяє долати перешкоди в самому ранньому дитинстві, до «надійної бази», що сприяє розвитку всіх видів навичок і умінь в пізніших віках (М. Ейнсворт) [16].

Особливий інтерес тут викликає ступінь адаптації у взаємодії, яка визначає якість взаємодії і, отже, якість зв'язку між матір'ю і дитиною. У цьому підході не тільки враховується сенситивність матері по відношенню до дитини, але і підкреслюється дуже рано виникає здатність дитини брати участь у взаємодії. При цьому взаємодія розглядається як система,

регульована обома партнерами, які постійно вносять зміни в свою поведінку на основі зворотного зв'язку від іншого.

Основний фактор батьківської психологічної культури може по-різному визначати емоційне благополуччя дитини, а також сприйняття нею різних психологічних прийомів, які допоможуть їй справлятися з різними несприятливими факторами навколишнього мікросередовища. Тому батьки повинні показувати приклад, навчати дітей психологічного виховання, мати певні психологічні знання та здібності до розумової діяльності.

Відношення до батьків, емоційний тон сімейних стосунків безпосередньо впливають на розвиток особистості дитини. Спілкування батьків і дітей – це процес безперервної взаємодії. Сукупність психологічних знань дитини сформує її допсихологічну освіту. Ці життєві знання дозволяють дітям будувати власні лінії поведінки та стосунки з однолітками в майбутньому.

Отже, ознаки сім'ї спочатку складаються з амбівалентності в орієнтації батьків на дітей. Відмінності в цих орієнтаціях відображаються на характері та змісті стилів виховання, що є одним із найважливіших показників, що відображають психологічну культуру батьків.

1.2. Психологічна характеристика дитячо-батьківських відносин

Останнім часом дослідженням сім'ї приділяється все більше уваги, особливо в контексті сімейних відносин загалом і дитячо-батьківських відносин зокрема. Саме на сучасному етапі суспільного розвитку особливої уваги заслуговують дослідження особливостей стосунків між батьками та дітьми підліткового віку. Сучасна українська молодь, яка шукає особистих переконань та ідей, позбавлена чітких і визначених орієнтирів суспільства і держави, залишається лише сім'я, значення якої для дітей не можна

недооцінювати. Якщо їй не вдається дати життєвий путівник, юнак покладається на свої почуття і порівняно невеликий досвід власного життя.

Сьогодні інститут сім'ї трансформується: сімейні ролі змінюються, іноді радикально, а плюралістичний світогляд суспільства на питання сім'ї та шлюбу залишає вибір важливих цінностей у руках батьків та їхніх дітей, що призводить до підвищення ступеня батьківська відповідальність.

Психологічний аналіз показує, що діти є невід'ємною частиною суспільства, молодими членами суспільства, які прагнуть жити спільним життям з дорослими.

Сім'я може бути як позитивним, так і негативним фактором виховання. Позитивний вплив на характер дитини полягає в тому, що ніхто не буде ставитися до дитини краще, любити її так сильно або занадто піклуватися про неї, крім найближчих людей в сім'ї – мами, тата, бабусі, дідуса, брата, сестри. Водночас жоден інший соціальний інститут не може завдати такої шкоди вихованню дітей, як сім'я.

Батьківське ставлення – це педагогічно-соціальне ставлення до дітей, що включає раціональний, емоційний і поведінковий компоненти. Зміст цих трьох компонентів по-різному підкреслюється дослідниками, але вони в тій чи іншій формі присутні в будь-якій структурі [17].

Загальновідомо, що першим науковим напрямком, який поставив стосунки батьків і дітей у центр розвитку особистості дитини, був класичний психоаналіз. Психоаналіз став визначальним напрямом у розвитку основних концепцій розвитку дитини, в яких ключову роль відігравало вирішення стосунків між дітьми та батьками (Е. Еріксон, К. Хорні та ін.). Найпопулярнішою є теорія прихильності (Д. Боулбі, М. Ейнсворт). Центральним поняттям теорії прихильності є внутрішня робоча модель, *gazeo*;, яка представляє неподільну та взаємозалежну єдність себе та інших. Дитина пізнає себе через ставлення матері до нього, і мати бачить у ньому джерело свого ставлення до себе. Ці складні стосунки в оригіналі

розуміються як ставлення до себе та близької дорослої людини, що дає людині відчуття безпеки та безпеки [23].

П. Ф. Лесгафт був одним із першим хто надав важливості наукового вивчення сімейного виховання. Він вважав, що мета цієї освіти полягає в тому, щоб сприяти розвитку розумної істоти, дозволяючи їй пов'язувати досвід минулого життя зі своїм теперішнім життям і мати можливість передбачати наслідки своїх дій і його стосунки з іншим світом [27].

Одним із основних психолого-педагогічних понять, що розрізняють різні види виховання, є стиль батьківського ставлення, або стиль виховання. Як соціально-психологічна концепція, стиль відноситься до набору стилів спілкування та навичок, пов'язаних з партнером. У способі спілкування розрізняють загальність, характерність і особливість. Спрямованість особистості, як загальна, відносно стійка мотиваційна диспозиція, є детермінантою стилів спілкування, параметром позицій і ситуацій спілкування по відношенню до партнерів по спілкуванню.

Батьківський стиль – це загальний, характерний і незалежний від ситуації спосіб спілкування даного батька з даною дитиною, спосіб поводження з дитиною [13].

На думку А. Я. Варги і В. В. Століна, батьківські відносини – це система, що включає в себе специфіку відносин з дитиною, різноманітні почуття, стереотипи поведінки, практичне спілкування з ним, сприйняття і розуміння характеру і особистості дитини, а також його поведінку [35].

Оскільки зрозуміло, що батьки по-різному ставляться до своїх дітей, батьківські стосунки поділяються на стилі, Є переваги і недоліки. Найбільш поширеним є поняття батьківського ставлення, яке виражає взаємозв'язок і взаємозалежність між батьком і сином.

Реляційні структури типу Г. А. Широкової, з якими дитина зустрічається вперше в своєму досвіді, є сімейними структурами, в яких дитина займає певне місце. Позиції у внутрішній структурі сім'ї взаємодоповнюються, кожна виконує свою певну функцію, і в новому,

незнайомому середовищі дитина здійснює процедуру переведення або заміни [54].

Теоретично це положення підтверджується ідеями Ельконіна, заміщення вперше відбувається тоді, коли звичайний відмінок потрібно доповнити об'єктом, якого в даний момент немає. Процес ідентифікації з одностатевими батьками відбувається одночасно в контексті виявів любові та прихильності до матері. Оскільки батьки формують один одного в рольових відносинах чоловіка і дружини, розуміння цього породжує у дитини потребу в наслідуванні [9].

Однією з найважливіших функцій сім'ї – створення умов для розвитку здорової особистості – педагоги і психологи вважають благополуччя дітей у сім'ї. Для цього необхідно враховувати, що розуміння дитиною сім'ї і себе в сім'ї визначає її поведінку і ставлення до сім'ї і себе. Через обмежений досвід і дивне мислення діти по-різному сприймають і оцінюють навколишні події. Тільки подивившись на світ їхніми очима, можна зрозуміти їх поведінку, емоції, переживання та допомогти їм. На дітей впливає не тільки продумане і цілеспрямоване виховання, але в тій же чи більшій мірі всі особливості поведінки батьків [17].

Батьківське ставлення до дітей має багато форм, тому це питання має великий словниковий запас. Найбільш вживаними є такі терміни, як «виховання», «сімейне виховання», «батьківство», «виховний стиль», «батьківський стиль», «батьківська позиція», «батьківсько-дитячі стосунки». Виховання трактується як діяльність з передачі соціально-історичного досвіду новим поколінням; планомірний і цілеспрямований вплив на свідомість і поведінку особистості з метою формування певних установок, понять, принципів, ціннісних орієнтацій її розвитку, суспільного життя та підготовки. для промислових робіт забезпечує необхідні умови.

Головна мета виховання – допомогти дітям стати повноправними членами свого суспільства, носіями своєї культури – однакова в усьому світі, однак різні культури мають досить різні уявлення про те, як найкраще цього

досягти. Але навіть в рамках однієї культури сім'ї не завжди складаються з матерів, батьків і дітей, тому різні сімейні структури можуть впливати на сімейну динаміку [43].

Батьки не завжди однаково розуміють своїх дітей. У психології виховання розглядається не тільки як цілеспрямована система впливу батьків на своїх дітей, а й як спосіб поводження з дітьми. Часто поняття «батьківське виховання» і «батьківство» використовують як синоніми. Хоча поняття «сімейне виховання» ширше, оскільки воно може охоплювати, крім впливу батьків, виховний вплив інших членів сім'ї: бабусь, дідусів, братів і сестер тощо. Оскільки виховання, у тому числі сімейне, здійснюється через спілкування, психологи вважають, що структуру спілкування можна перенести на структуру виховання.

Зауважимо, що слідом за В.М.Мясищевим у спілкуванні прийнято виділяти три основні компоненти: когнітивний, афективний і поведінковий. У своїй роботі Бодаров виділяє ті ж складові в структурі людських стосунків. Тому в освітній структурі також виділяють три компоненти: когнітивний – сприйняття дитини батьками, афективний – ставлення до дитини та поведінковий – робота з природою дитини [53].

Багато авторів (А.І. Захаров, А.Я. Варга, А.С. Співаковська, В.В. Столін та ін.) виокремлюють уявлення про дитячу достатність і недостатність як варіанти когнітивного компонента батьківської виховної структури. Повне уявлення про дитину – це найбільш повне і об'єктивне знання психологічних і характерологічних особливостей дитини, її інтересів, захоплень, нахилів з урахуванням індивідуальних особливостей дитини. До неадекватних думок відносяться нуліфікація (приписування хвороби), інфантилізація (нав'язування дитині уявлень про свою безпорадність, залежність), соціальна інвалідність (приписування соціальної неспроможності) [14; 19].

В афективному компоненті батьківського ставлення компоненти також відрізняються. В.В.Сторлінг виділяє три основи ставлення людини до своїх емоцій і цінностей: «Симпатія-огида», «повага-неповага», «близькість-

відчуженість». Співаковська описує вісім типів батьківської любові: активна любов, відчужена любов, активне співчуття, поблажлива відстороненість, неприйняття, презирство, переслідування, неприйняття [25; 37].

Багато дослідників виділяють такі виховні впливи, як контроль, покарання та заохочення. До батьківського контролю Е. Маккобі відносять: обмеження, вимогливість, довільний прояв влади, послідовність [16].

Парадигмою авторитетного батьківського контролю Д. Баумунд називає поєднання батьківського контролю, емпатії, доброзичливості та підтримки незалежності дітей. Друга модель, яку вона виділяє, - це модель домінування, яка характеризується суворим контролем, суворістю, меншою теплотою, розумінням і співпереживанням, а також меншою кількістю часу, приділеного спілкуванню з дітьми. І третя модель – вседозволена поведінка – властива невимогливим, неорганізованим батькам, які мало приділяють уваги розвитку самостійності та впевненості дітей у своїх силах. Автор дійшов висновку, що діти авторитетних батьків мають найбільшу самостійність, зрілість, впевненість у собі, стриманість, непосидючість і допитливість, а діти вседозволених батьків взагалі не мають допитливості і не вміють себе стримувати [5].

Стадник Г.А. експериментально встановив, що батьки впливають на розвиток пізнавальної діяльності дітей дошкільного віку кількома способами: конструктивним, примусовим та байдужим [39].

Конструктивний підхід впливу характеризується позитивними емоціями, зацікавленим ставленням дорослого до дитини, стимулюванням її пошукової поведінки, заохоченням і конструктивними оціночними судженнями, створенням у дитини впевненості в успішності вирішення пізнавальних завдань.

Ознаками імперативного впливу на дітей є вказівки дорослих, які суворо регламентують поведінку дітей, пригнічують ініціативу та самостійність дітей, не мають заохочення та конструктивної оцінки та судження.

Спосіб впливу байдужості проявляється у байдужому ставленні дорослих до пізнавальної діяльності дітей, у відсутності настанови та заклику до самостійного дослідження нового; Дослідники дійшли висновку, що тільки в атмосфері любові та взаєморозуміння дитина може повноцінно проявити себе, проявити індивідуальні особливості, тобто всебічно розвинути. Думки і ставлення дітей до дітей є внутрішньою основою методів виховання.

Наприклад Ед Міллер виділив основні характеристики стилю виховання дитини: ступінь надмірної опіки; задоволення потреб; вимоги до дитини; санкції, що накладаються на неї; освітня незахищеність батьків. На основі цих характеристик подано опис виховних типів [31].

У дослідженні Соколової Е.Т. на основі аналізу взаємодії мати-дитина при спільному вирішенні проблем виділяються основні стилі взаємовідносин: співпраця, псевдокооперація, ізоляція, конфронтація[40].

Співпраця передбачає відносини, в яких враховуються потреби дитини і їй надається автономія *гаучо*, тобто надавати допомогу в складних ситуаціях, що потребують участі дорослих. Обговорювати з дитиною варіанти вирішення тієї чи іншої проблемної ситуації, що виникає в сім'ї, і враховувати її думку[40].

Псевдоспівпраця може відбуватися різними способами, наприклад, домінування дорослих, домінування дітей. Псевдоспівпраця характеризується формальними взаємодіями, що супроводжуються відвертими лестощами. Псевдоспільне рішення було досягнуто в результаті поспішної згоди одного з партнерів, який побоювався можливої агресії з боку іншого [40].

В ізоляції спостерігається повна відсутність співпраці та спільних зусиль, ініціатива один одного відкидається та ігнорується, учасники взаємодії не чують і не відчують один одного [40].

Конфронтаційний тип характеризується відстоюванням власної ініціативи та придушенням ініціативи опонента під час змагання [40].

Соколова підкреслює, що тільки співпрацюючи, приймаючи поради дорослих і дітей під час прийняття спільних рішень, не нехтує партнером. Тому така взаємодія може стимулювати дитячу творчість, формувати психологічну підготовку до взаємоприйняття, давати людям відчуття психологічної безпеки [38].

Психолог Д. Баумрінд виділив три моделі поведінки дитини, засновані на поведінкових особливостях батьків [14]:

I модель – діти з високим ступенем самостійності, зрілості, впевненості в собі, активності, стриманості, допитливості, доброзичливості, розуміння оточення;

I модель – діти недостатньо впевнені в собі, замкнуті, недовірливі;

III модель — діти, які не впевнені в собі, не виявляють допитливості, не вміють стримуватися.

Провівши дослідження, Д. Баумрінд виділив чотири показники батьківської поведінки, які впливають на формування певних характеристик у дітей:

- Контроль – високий бал за цим показником означає, що батько має значний вплив на діяльність дитини і вимагає від неї послідовності.
- Вимогливість до зрілості – високий бал за цим показником вказує на те, що батьки висувають вимоги, які сприяють розвитку зрілості, незалежності, самовпевненості та високого рівня інтелектуальної, соціальної та емоційної компетентності дитини;
- Комунікабельність – високий бал за цим показником означає, що батьки стурбовані переконаннями своїх дітей, законністю їхніх вимог і готові вислухати своїх дітей;
- Співчуття - високий бал за цим показником свідчить про те, що батько зацікавлений у розвитку дитини (похвала, радість від успіхів дитини) і тепло ставиться до дитини (любов, турбота) [14].

Тому необхідно виділити три моделі поведінки батьків, пов'язані з факторами контролю, які відповідають дитячим [14]:

- 1) Авторитетна модель батьківського контролю – відповідає поведінки дитини моделі I;
- 2) Авторитарна модель – відповідний моделі II;
- 3) Поблажлива модель – відповідає моделі III

Важливого психологічного значення набувають стилі батьківської поведінки у стосунках з дітьми [51]:

1. Авторитетний стиль передбачає високий рівень контролю. У такій сім'ї визнається і заохочується самостійне зростання дітей. Стосунки тут гармонійні, батьки охоче спілкуються та обговорюють з дітьми усталені норми поведінки, дозволяють змінювати свої запити в розумних межах, діти добре адаптуються: вони впевнені в собі, розвивають самоконтроль та соціальні навички, добре вчаться в школі та мають висока самооцінка [51].

Іншою характеристикою авторитарного стилю є високий ступінь контролю. Але тут вони віддають свої накази і чекають їх точного виконання. У такій сім'ї стосунки холодні, спілкування батьків і дітей закрите, пред'являються жорсткі вимоги і правила, що перешкоджають їх обговоренню; діти незалежні від них лише в незначній мірі; часто діти замкнуті, боязкі, примхливі, невибагливі. дратівливі; дівчата, як правило, залишаються пасивними та залежними в підлітковому та ранньому дорослому віці; хлопчики можуть стати некерованими та агресивними [51].

2. Ліберальний стиль означає низький рівень контролю. У такій сім'ї поведінка дитини мало або зовсім не регулюється, тут переважає безумовна батьківська любов, теплі стосунки, дорослі охоче спілкуються з дитиною, але домінуючий напрямок спілкування - дитина до батьків, діти отримують необмежену свободу. з невеликим керівництвом батьків; батьки не встановлюють обмежень; діти часто неслухняні, агресивні, погано поводяться та імпульсивні перед незнайомими людьми та не критичні до себе; у деяких випадках вони можуть бути активними, рішучими та творчими [51].

3. Індиферентний тип характеризується низьким рівнем контролю. Для дітей немає обмежень, батьки байдужі до дітей, стосунки холодні, батьківське спілкування закрите, маючи власні проблеми, вони не мають сил виховувати дітей. Якщо батьківська байдужість поєднується з ворожістю по відношенню до дитини, а батько ігнорує їх, ніщо не заважає дитині вивільнити найбільш деструктивні імпульси і тенденції до антисоціальної поведінки [51].

У висновку зауважимо, як зазначають психологи, стилі батьківської поведінки залежать від розподілу влади. Як у країнах з різним політичним укладом – монархією, демократією, тиранією, так і в кожній родині існують різні варіанти стосунків її членів.

Таким чином, типи (стили) батьківства розуміють як різні системи та методи впливу, які батьки мають на своїх дітей, типи їхнього ставлення до своїх дітей та їхні думки про своїх дітей. У психології, хоча єдиної основи класифікації немає, існує велика кількість класифікацій типів виховання. Іноді за основу береться емоційна складова виховання, іноді спосіб впливу на дітей тощо.

1.3. Зміст поняття «психологічна культура» та особливості її формування дитячо-батьківських відносинах

Цікаво і навіть дивно, що загальне визначення такого поняття, як «психологічна культура», не міститься в жодному психологічному словнику [10]. Однак відсутність загального поняття певною мірою компенсується визначеннями психологічної культури в деяких галузях, у тому числі визначенням «сімейної психологічної культури», яке намагається дати у своїй роботі А. Б. Орлов.

Психологічну культуру можна розглядати як сукупність засобів, за допомогою яких людина підтримує оптимальний рівень психічного

функціонування. Якщо людина навчиться сприймати і регулювати свою поведінку, вона може навчитися гармонізувати своє життя.

Формування психологічної культури сприяє зростанню зрілості особистості. Психічний розвиток починається з розумової компетентності, зі знання людиною себе і своїх особистих якостей. Як зазначав італійський вчений Р. Ассаджолі, що неможливо керувати собою, не знаючи і не розуміючи себе. Розумові здібності допомагають людині почати бачити себе по-іншому, може керувати собою, стає більш гнучким, починає краще сприймати і розуміти інших; вона розвиває глибше розуміння себе та свого оточення; людина починає змінювати свою особистість[5].

У сучасних дослідженнях психологічна культура проявляється як:

– частина культури, яка сприяє повноцінній взаємодії з навколишнім світом (К.А. Абульханова-Славська, А.Г. Асмолов, І.А. Зимня, І.В. Дубровіна, О.І. Мотков);

– самостійний психологічний феномен, що дозволяє людині встановлювати стосунки зі світом у широкому розумінні, з самим собою та з іншими (Л.С. Колмогорова, Н.Ю. Певзнер, В.В. Семикін);

- особистісна форма, схильна до постійних змін з боку зовнішнього світу, що відображає особистість її носія (М. М. Бахтін, М. К. Мамардашвілі).

Це поняття є результатом перетину різних наукових галузей: філософії, культурології, соціології, етики, психології. З метою розкриття сутності «психологічної культури» поняття «культура» розглядається як загальнонаукова категорія.

П. С. Гуревич виділяє такі шляхи розуміння культури:

- філософія та антропология, де культура є феноменологією розвитку, «природою людини»;
- філософія та історія, де культура є творчим процесом;
- соціологія - перш за все, цінність культури [3].

На думку М. Д. Хатуєвої, психологічна культура – це психологічна освіта людини, поєднана з бажанням і вмінням використовувати її в повсякденному житті з метою самопізнання, підвищення ефективності спілкування, самовдосконалення [14].

Відповідно до психологічних досліджень ядро психологічної культури – це комплекс специфічних потреб, умінь і навичок, які розвиває людина [9]

Разом з тим, проблеми вивчення психологічної культури як важливої складової батьківсько-дитячих стосунків та її впливу на дітей до кінця не досліджені.

З огляду на думку М.Ю. Певзнера, важко не помітити, що науковець зосереджується на такому понятті, як психологічна культура сім'ї, і розглядає її як інтеграційне новоутворення особистості, яке охоплює взаємозв'язані психологічні властивості та є ядром структури дитячо-батьківських відносин, виконує ціннісно-регулятивну функцію психологічного стану сім'ї, і забезпечує високий рівень її успішності, а також саморозвиток і самореалізацію дитини у сім'ї [10].

Аналіз сучасного суспільства та сучасних сімей показує, що батьки часто не в змозі створити сприятливі умови для ефективної соціалізації своїх дітей, що призводить до загострення різних соціальних проблем. Помилки і неправильні оцінки, допущені батьками в процесі виховання і виховання дітей, можуть бути непоправними і згодом проявлятися в асоціальній поведінці дітей, труднощах адаптації до соціального життя, різноманітних відхиленнях у психологічному та особистісному розвитку [30].

Багато соціальних проблем часто є результатом виховання батьками дітей із низьким рівнем психолого-педагогічної грамотності, що проявляється у безвідповідальному ставленні до виконання виховних функцій, сильних мотиваційних обмеженнях вирішення проблем сімейного виховання, небажанні та небажанні змінювати існуючі стереотипи виховання. [32]

Темпи сучасного життя, збільшення кількості неповних сімей, зростання сімейних конфліктів, зайнятість батьків, низький рівень їхньої психолого-педагогічної культури істотно спотворили характер взаємовідносин батьків і дітей. Це проявляється в уніфікації та формалізації контактів між батьками та дітьми, зникненні форм спільної діяльності, у відсутності тепла та уваги один до одного, що часто призводить до формування у дітей самооцінки, відсутності впевненості в собі. у власних здібностях, самостверженні. У своїй негативній формі це проявляється в окремих крайніх випадках як педагогічна занедбаність і розумова відсталість. [20]

Проте в цей час немає єдиної системи психологічної культури батьків. Досі немає чіткого розуміння феноменології батьківської психологічної культури, форм і методів її формування в сучасних умовах. [1]

Для характеристики дитячо-батьківських відносин психологічної культури було обрано два параметри:

1) Методи та навички спілкування батьків і дітей у процесі виховного впливу: методи словесного впливу (спонукання, переконання, керівництво, примус), методи контролю, наочного показу, заохочення, покарання.

2) Спосіб взаємодії з дитиною, який синтезує всю природу здібностей батьків у вихованні та розвитку дитини, і який надає батькам певну ступінь психокультурної незамінності. [8]

Еталоном високої психологічної культури сім'ї є стосунки всередині сім'ї, головним чином стосунки батьків і дітей. Визначено, що батьки низького рівня психологічної культури мають такі характеристики: бачення дитини своєю дитининеуспішною, заблуканою, поганою, відчуває по відношенню до неї досаду, злість, роздратування. Такі батьки не можуть поставити себе на місце дитини і побачити світ її очима. Вони мало розуміють закономірності психологічного та особистісного розвитку дітей і, як правило, не бажають перебудувати систему стосунків з дітьми для подолання негативних проявів у вікових кризах. Такі батьки недостатньо

розуміють сильні та слабкі сторони своїх дітей, іноді їхні ідеї далекі від реальності. Тому їхні вимоги до дитини відрізняються від її реальних можливостей. Вони часто не знають способів і засобів організації діяльності дитини, дозволяючи їй розвиватися самостійно. У контакті з дитиною батьки з низьким психологічним культурним рівнем рідко її хвалять, частіше негативно оцінюють її діяльність, слабо реагують на її успіхи або зовсім байдуже. Часто такі батьки, спілкуючись зі своєю дитиною, виявляють неприйняття особистісних рис дитини, поєднуючи це з жорсткими формами покарання, авторитаризмом, або вони можуть зосередитися на нехтуванні дитиною, змушуючи її почуватися непотрібною та агресивною.

Батьки з середньою психологічною культурою постійно переживають за дитину і намагаються всіма силами захистити її від життєвих труднощів і прикросів, в його очах діти завжди виглядають слабкими і безсилимими. Для таких батьків характерне прагнення до постійного самоконтролю, вони дуже відповідальні і часто напружені, їм властива втомлюваність і заклопотаність. Їхнє розуміння закону психологічного розвитку і кризи віку досить розпливчате. Батьки не завжди мають об'єктивне уявлення про сильні та слабкі сторони характеру дитини або бачать лише сильні чи слабкі сторони її характеру, важко передбачають подальший розвиток характеру дитини, не знають, як організувати відповідну діяльність для всебічного розвитку дитини. Такі батьки або недооцінюють, або переоцінюють справжні здібності своїх дітей. Вони варіюються від спокійних до байдужих, надмірно схвильованих і стурбованих успіхом чи невдачею своєї дитини. У спілкуванні з дитиною вони можуть дотримуватися ліберального підходу, дозволяючи дитині свободу вибору і невеликий контроль над її діяльністю, або, навпаки, намагатися захопити дитину, прив'язати до себе, позбавити самостійності. .

Батьки з високою психологічною культурою люблять своїх дітей такими, не проявляють ініціативи «виправляти» його, поважають його особистість, проводять якомога більше часу з його дітьми, цікавляться його

справами і планами, високо цінують розум дітей і творчість і повністю їх розуміти. Батьки довіряють своїй дитині і заохочують її до самостійності. Вони впевнені в собі, добре обмірковують свої мотиви, планомірно здійснюють свої наміри, володіють почуттям відповідальності, ініціативи та самостійності. Такі батьки є хорошими провісниками подальшого розвитку різних сторін особистості дитини, виходячи з її справжніх можливостей і здібностей. Взаємодіючи з дітьми, такі батьки часто використовують позитивну оцінку, похвалу, схвалення діяльності дітей, при цьому їхні вимоги до дітей також постійні [30].

Перераховані вище норми є елементами батьківської психологічної культури, які виступають у вигляді заборон, напучень і вказівок. У кожного свої уявлення про ріст і виховання дітей, і вони втілять ту чи іншу психологічну концепцію. Аналіз процесів, що відбуваються в сучасній сім'ї, показує, що те чи інше уявлення про дитину переважає [14].

У сучасних умовах під впливом практичних потреб сім'ї зріс інтерес науковців до аналізу психологічної культурної проблематики. Так, на думку Скрипченко О.В., Долінської Л.В., Огороднійчука З.В. психологічна культура складається з:

- з точки зору історії культури, він включає світовий досвід виховання як зміни в культурі сімейного виховання;
- з точки зору соціології психологічна культура постає як соціальний феномен, як особливість взаємодії поколінь;
- у сфері діяльності сімейних відносин психологічна культура вивчається як основні ознаки середовища, способу життя, характеристики психологічної системи, як процес її руху до нового якісного стану;
- на індивідуально-особистісному рівні розглядається як прояв фундаментальних властивостей особистості, взаємин в сім'ї, спілкування [11].

Психологічна культура має ієрархічність, багаторівневу структуру та багатокомпонентний склад. Тут розглядаються характеристики сприйняття

іншої людини, глибина її розуміння, адекватність її знань, характер досвіду, пов'язаного з іншою людиною, а також здатність спілкуватися, співпрацювати та продуктивно виконувати спільні завдання. Психологічна культура – це єдність знань, установок та життєвого досвіду людини.

Як зазначає О.І. Моткова, психологічна культура складається з двох компонентів – психологічних знань і загальної культури людини. На її думку, другим компонентом більш затребуваний у дитячо-батьківських відносинах. У цьому контексті питання підвищення психологічної культури батьків та дітей є особливо актуальним, вирішення якого залежить не лише від процесу самоосвіти батьків, а й від соціуму [9].

У результаті дослідження структури психологічної культури варто погодитися з В.В. Семикіна, який надає максимально детальну структуру контенту, яка включає такі основні компоненти:

- когнітивний (науково-психологічний комплекс знань про людину та соціальну взаємодію людини, адекватна система уявлень про внутрішній світ і особистісні властивості людини, розвинений соціальний інтелект, креативність, соціально-творчі схильності);
- рефлексивне сприйняття (спостережливість, увага до людей, проникливість, здатність до повного сприйняття себе та інших, здатність до передбачення, здатність до попереднього впізнавання);
- емоційні (чуйність до людей, розвинена здатність до емпатії та емпатії, багатство та дієвість досвіду, емоційна стійкість, чуйність, доброзичливість, великодушність, милосердя, почуття власної гідності, почуття гумору);
- психічна стійкість (здатність протистояти зовнішньому тиску, здатність пригнічувати негативну емоційну поведінку і сильні переживання, здатність не допускати переривання діяльності при великих психічних і фізичних навантаженнях, самовладання, витривалість, здатність відстоювати стверджені моральні цінності і мораль). принциповість, надійність);

- комунікативність (уміння спілкуватися з людьми, вміння адекватно сприймати і передавати інформацію, уміння логічно, зрозуміло і зрозуміло формулювати і висловлювати свої думки, культура мови);
- регулятивність (адаптивність, здатність до вольової саморегуляції поведінки та діяльності, самоконтроль, здатність керувати власними психічними властивостями та думками, сумлінність, моральна саморегуляція);
- підсистема досвіду соціальної взаємодії (середовище та стереотипи культурної поведінки, розвиток компетенцій і навичок соціальної взаємодії, соціальна діяльність, терпляче ставлення до людей, ввічливість, дипломатичність, сумлінність, внутрішня гідність, інтелігентність);
- ціннісна семантика (соціальні норми, цінності та ставлення до них, інтерес до людей, толерантність, гуманність, порядність, справедливість, відповідальність, моральність, почуття власної гідності) [12].

Основні чинники сімейної психологічної культури можуть по-різному визначати емоційне благополуччя дитини, а також її сприйняття різноманіття цих психологічних технік, Це надалі допоможе йому справлятися з різними несприятливими факторами навколишнього мікросередовища. Тому дорослі повинні показувати приклад, навчати дітей психологічного виховання, мати певні психологічні знання та здібності до розумової діяльності. [29]

Відношення до батьків, емоційний тон сімейних стосунків безпосередньо впливають на розвиток особистості дитини. Спілкування батьків і дітей – це процес безперервної взаємодії. Сукупність психологічних знань дитини сформує її допсихологічну освіту. Ці життєві знання дозволяють дітям будувати власні лінії поведінки та стосунки з однолітками в майбутньому [43].

Дослідження вітчизняних психологів Л. С. Алексєєвої, Л. П. Буєвої, Б. П. Жизневського, Ю. Л. Коломинського, Е. А. Панько та І. А. Фурманова в області відносин дітей з батьками показали, що переважна більшість сімейних відносин будується на співпраці, що свідчить про їх готові

працювати з однолітками [1, 20, 21]. Психологічне середовище такої сім'ї стає більш людським і позитивно емоційним.

Батьки, які використовують неадекватні аутогенні фактори виховання, наприклад сім'ї з емоційним, фізичним або вербальним впливом на дитину, стають травмуючими факторами для дитини[24].

Загальна психологічна культура особистості є невід'ємною частиною базової культури особистості, яка дає змогу особистості ефективно здійснювати самовизначення та самореалізацію в житті, сприяє успішній адаптації в суспільстві, саморозвитку та задоволенню життям. [74 28]

Завдання дорослих у сім'ї – допомогти дитині в культурних, соціальних, економічних та екологічних реаліях навколишнього світу в гуманістичному контакті з оточуючими. Низька психологічна грамотність, низька соціально-психологічна культура, відсутність культури міжособистісного спілкування у життєвому просторі багатьох дітей призводять до того, що діти часто з моменту народження потрапляють у «небезпечну зону» – страждають від становлення особистості [6; 17; 32].

Дітей треба готувати до розуміння того, як гуманно поводитися в суспільстві, як розуміти, що в цьому суспільстві відбувається тощо. Психологічна освіта необхідна і природна для нормального розвитку сучасної підростаючої людини. [30]

Встановивши важливість, природу, природу та складові психологічної культури сім'ї, можна стверджувати, що вона сприяє[47]:

- більш повному взаєморозумінню в дитячо-батьківських відносинах (інтелектуальних якостей, працездатності, навичок міжособистісного спілкування, особистості, темпераменту);
- краще розуміння бажань сім'ї (потреба самозбереження, схвалення в сім'ї, здатність до самореалізації);
- правильно організувати сімейну діяльність;

- оптимальне посередництво в особистих відносинах з іншими (батьками, дітьми, бабусями і дідусями і т.д.).

Отже, психологічна культура не лише проявляється у взаємодії між людьми, але й виступає регулятором цієї взаємодії, передбачаючи та реалізуючи живі обміни, зумовлені взаємною повагою співрозмовників. Вона виключає маніпуляції свідомістю, почуттями та стосунками людини. Освоєння культури починається з моменту народження людини. Згадайте пронизливий рядок

Таким чином, психологічна культура сім'ї спочатку складаються з амбівалентності в орієнтації батьків на дітей. Відмінності в цих орієнтаціях відображаються на характері та змісті стилів виховання, що є одним із найважливіших показників, що відображають психологічну культуру дитячо-батьківських відносин.

Висновки до першого розділу

Підсумовуючи, ми зазначимо, що дитячо-батьківські відносини – це складне багатофакторне явище зі своєю особливістю, структурою, зовнішніми проявами та факторами. Дитячо-батьківські стосунки розглядаються як фактор, який впливає на всі сторони розвитку дитини, головним чином на формування її особистісних якостей, соціальний розвиток і психічне здоров'я.

Особливо на психологічну культуру дитини впливає її ставлення до батьків, яке лише частково залежить від їх соціального статусу. У сучасних умовах діють деякі автономні психологічні механізми соціалізації, за допомогою яких батьки впливають на своїх дітей [9]. В основному це ідентифікація та наслідування, у цьому процесі діти засвоюють норми психологічної культури беруть приклад із батьків, прагнуть стати такими, як вони.

Таким чином психологічна культура дитячо-батьківських відносин є невід'ємною частиною базової культури особистості, яка дає змогу особистості ефективно здійснювати самовизначення та самореалізацію в житті, сприяє успішній адаптації в суспільстві, саморозвитку та задоволенню життям.

Отже, психологічна культура батьків та дітей це особистісне утворення, що виявляється в їх ціннісно-орієнтованій увазі до загального виховання і розвитку своїх дітей, здатності до рефлексії, самоконтролю, регуляції власної поведінки, творчого володіння.

РОЗДІЛ 2. ЕМПІРИЧНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ ФОРМУВАННЯ ПСИХОЛОГІЧНОЇ КУЛЬТУРИ ДИТЯЧО-БАТЬКІВСЬКИХ ВІДНОСИН

2.1. Методи, організація дослідження та обґрунтування вибору діагностичного інструментарію

Для вирішення завдань магістерського дослідження, ми використовували наступні методи:

1. Метод аналізу наукової літератури.
2. Метод системного аналізу.
3. Метод порівняння і зіставлення.
4. Метод експерименту.
5. Метод описової статистики.

Досягнення загальних цілей дослідження та вирішення поставлених завдань вимагає чіткого розуміння ступеня наукової розробленості багатьох проблем філософії, соціології, та педагогіки, зокрема психологічної культури.

По-перше, аналіз монографічної та журнальної літератури виявляє деякі недоліки підходу до аналізу психологічної культури взаємодії дітей та батьків, а також показує, що існує майже повна відсутність науково обґрунтованих методів аналізу психологічної культури дитячо-батьківських відносин.

По-друге, можна припустити, що неефективність у розробці діагностичного інструментарію для визначення стану сформованості дитячо-батьківських відносин.

По-третє, це дає можливість на рівні відповідних наукових публікацій відобразити загальну тенденцію зменшення уваги дослідників за останні кілька десятиліть до проблем виховання та розвитку психологічної культури в сім'ї.

По-четверте, це дозволило сформулювати зміст дослідження, визначити основні напрями, за якими необхідно вести роботу щодо вдосконалення психологічної культури дітей та батьків та їх взаємовідносин.

Системний аналіз важливий для вирішення поставлених у роботі завдань. Цей метод формувався протягом багатьох століть. Його використання можна знайти навіть у працях давньогрецьких вчених (Арістотеля, Платона, Анаксагора та ін.). Серед інших відомих авторів, які активно займаються розвитком цього методу, слід насамперед назвати (Р. Декарт, Е. Кант, О. М. Авер'янов, І. Пригожин, О. О. Богданов, Л. Берталанфі, В. М. Глушков, В. Г. Афанасьєв).

Системний підхід передбачає уявлення об'єкта дослідження як певної системи з такими характеристиками: основний склад, структура як форма взаємозв'язку елементів, функція елементів і цілого, єдність внутрішнього і зовнішнього середовища системи, цілісність, цілісність, взаємозв'язок між елементами і системою. закон розвитку системи та її складових [54].

Використання такого підходу дає можливість розглядати дитячо-батьківські відносини, як цілісний соціокультурний феномен зі складною внутрішньою структурою, сукупністю різномірних елементів, об'єднаних у

цілісну систему, яка гармонійно поєднується. Зауважимо, що в процесі системного аналізу ми керуємося тими принципами, які прийняті як основні в рамках сучасних наукових досліджень.

Метод порівняння і зіставлення є одним із найдавніших у науці. Його використовують усі галузі науки. Порівняння в науці використовується як метод, спрямований на пізнання окремого, окремого і загального; виявлення причин тих чи інших явищ, засіб класифікації та систематизації предметів і явищ, необхідна частина будь-якого висновку, є одним із засобів доказ [35].

Порівняння як метод наукового аналізу активно використовується в наступних роботах: розгляд методів аналізу психологічної культури як соціального явища, наявних у літературі, аналіз спроб у наукових публікаціях дати попереднє визначення феномену «психологічна культура», дослідження з уявлення різних авторів про соціокультурний потенціал дитячо-батьківських відносин.

Експеримент проводився з метою обґрунтування практичних рекомендацій щодо вдосконалення психологічної культури та розробки тренінгової програми для дітей, яка має на меті підвищити рівень психологічної культури в дитячо-батьківських відносинах.

Під експериментом розуміється частина психологічного дослідження, що представляє перевірку на практиці теоретичних припущень.

У нашому експериментальному дослідженні ми використовували описові (статистичні) методи обробки емпіричних даних, їх систематизація та представлення у вигляді графіків і таблиць та кількісний опис, який перетворює кількісні дані у форму, зручну для сприйняття та обговорення [50].

Кожна сім'я покликана виконувати виховну функцію, питання взаємного усвідомлення дитячо-батьківських відносин щодо сприяння загальному розвитку психологічної культури недостатньо вивченим. Цю точку зору підтверджує той факт, що на сьогоднішній день у науковій і психологічній літературі майже немає робіт, які проливають світло на

психологічну культуру дитячо-батьківських відносин. Це означає, що залишається відкритим питання психосоціальних чинників, які впливають на розвиток психологічної культури їх взаємодії.

Основою для розгляду конкретних питань є дослідження, присвячені аналізу з питань: батьківство як психологічний феномен (А. Анрейко) [3], дитячо-батьківські відносини (Ю. Якубовська) [4], вплив сімейного виховання на розвиток психологічної культури дітей (Н. Гончаренко) [13], (Т. Григор'єва) [14], стосунки між батьками та дітьми (А. Денисенко, К. Дорошенко) [15], (Л. Задорожна-Княгницька, А. Ситник) [17] Ковбас, В. Костів) [21]; психологічна характеристика особистісних та міжособистісних функціональних факторів членів сім'ї проблемних дітей на основі сімейної ситуації (М. Мушкевич) [27]; вплив сім'ї та сімейної культури на формування духовності особистості дітей (Ю. Подкопаєва) [34], формування психологічної культури батьків та дітей (Т. Цуркан) [49].

Враховуючи думку дослідників, можна сказати, що на виконання сім'єю функції психологічної культури:

- батьківська сім'я шлюбного партнера (вплив сімейних умов на рівень усвідомлення батьківських ролей, життєвих ситуацій, стилів виховання, сімейних особливостей спілкування, участі обох батьків у вихованні дитини);
- соціальний рівень (соціальні фактори, соціальні інститути, вплив ЗМІ);
- індивідуальний рівень (вплив особистісних факторів: освіти, вікових особливостей, типу темпераменту, особистісних мотивацій).

Дослідники (Я. Якубовська, Д. Карпова, Є. Потапчук, О. Серга, Т. Цуркан) [4; 19; 37; 49] зазначають, що на формування уявлення про психологічну культуру дитячо-батьківських відносин впливають такі фактори: структура сімейного життя в домі, розподіл сімейних ролей між батьками та дітьми, відповідність їх виконання особистісно-психологічні якості особистості подружжя (характеристики, ціннісні орієнтації, переконання, смаки, звички).

З огляду теоретичної частини нашого дослідження бачимо, що дитячо-батьківські відносини виражається через різноманітні почуття до дитини, через поведінкові прояви, які досягаються під час спілкування з дитиною, через систему прийняття або неприйняття дитини, схвалення або осуд щодо нього, мати певне розуміння його поведінки та характеру. Тому діагностика стану сформованості психологічної культури дитячо-батьківських відносин дозволяє виявити стилі виховання, оцінити чутливість емоційного клімату сім'ї до дітей, спрогнозувати вплив стилів виховання на психологічну культуру дітей.

Для визначення стану сформованості психологічної культури батьківсько-дитячих взаємин нами було проведено емпіричне дослідження.

Мета емпіричного дослідження полягала в перевірці впливу особливостей батьківсько-дитячих ставлень на рівень психологічної культури дітей та батьків.

Основними завданнями емпіричного дослідження було:

1. Підготувати організацію дослідження та підібрати методичний інструментарій для визначення рівня психологічної культури дитячо-батьківських відносин.

2. Провести діагностику та аналіз отриманих результатів.

3. Застосувати метод математичної обробки для формування висновків дослідження

4. На основі отриманих результатів розробити практичні рекомендації для батьків щодо покращення психологічної культури дитячо-батьківських відносин та психологічно тренінгу для дітей щодо розвитку психологічної культури.

Емпірична база дослідження: дослідження проводилось онлайн (гугл-формі), взяли участь 20 сімей, де є принаймні одна дитина віком від 11 років. В дослідженні прийняли участь один із батьків та дитина з кожної сім'ї віком 11-13 років (12 дівчаток та 8 хлопчиків). Середній вік батьків складав 33-40 років.

Наше дослідження складається з наступних етапів:

На першому етапі було проведено інформаційний пошук та аналіз літературних джерел. Розглядаються публікації з філософських, соціологічних, психологічних питань щодо психологічної культури дитячо-батьківських відносин.

На цій основі визначено ступінь наукової розробленості досліджуваної проблематики та розроблено методичний підхід до аналізу ситуації у сфері розвитку психологічної культури батьків та дітей.

Таким чином ми визначили об'єкт і предмет дослідження, визначити цілі та завдання дослідження, визначити комплекс наукових методів, використання яких може забезпечити високу ефективність дослідження.

На другому етапі здійснено аналітичну методику аналізу психологічної культури, її соціального та культурного змісту, характеристики його ролі в суспільстві, впливу психологічної культури на дитячо-батьківські відносини.

Результатом другого етапу стало розробка практичних рекомендацій для батьків щодо розвитку психологічної культури дитячо-батьківських відносин.

На третьому етапі нами було здійснено вибірку сімей для нашого експериментального дослідження. Також сформуваємо комплекс методик, які використаємо для визначення стану сформованості психологічної культури дитячо-батьківських відносин

На четвертому етапі на основі даних теоретичного аналізу та результатів емпіричного дослідження психологічної культури дитячо-батьківських відносин. Результатом заключного етапу дослідження стало узагальнення отриманих показників та інтерпретація даних, отриманих в ході його проведення, які представлені даною роботою.

При роботі з дітьми ми використовували наступні методи дослідження:

1. Тест «Підлітки про батьків (Додаток А). Даний опитувальник вивчає ставлення, поведінку та стилі виховання, які діти бачать у своїх батьках у підлітковому віці.

Основою є анкета, створена Шефером в 1965 році. Методика базується на положенні Шафера про те, що виховний вплив батьків (як описують діти) можна охарактеризувати за допомогою трьох факторних змінних: прийняття-емоційне відкидання, психічний контроль-розумова автономія. Приховані елементи керування – відкриті елементи керування. У той же час прийняття тут передбачає однозначно позитивне ставлення до дитини, незалежно від початкових очікувань батьків. Емоційне відторгнення розглядається як негативне ставлення до дитини, відсутність любові та поваги до неї, а іноді навіть ворожість. Поняття психологічного контролю - це не тільки певний тиск і цілеспрямоване керівництво дітьми, а й ступінь реалізації виховних принципів.

При роботі з батьками нами були використані наступні методи дослідження:

1. Тестування: «Батьківське відношення до дітей» (А.Я. Варга, В.В. Столін) (додаток Б). За допомогою п'яти шкал, визначалися різні аспекти батьківського ставлення, а саме:

1) «Прийняття – відторгнення». Ця шкала висловлює собою загальне емоційно негативне (відкидання) або емоційно позитивне (прийняття) ставлення до дитини;

2) «Кооперація». Ця шкала висловлює прагнення дорослих до співпраці з дитиною, прояв з їх боку щирої зацікавленості та участь у справах дитини;

3) «Симбіоз». Питання цієї шкали орієнтовані на те, щоб з'ясувати, чи прагне дорослий до єднання з дитиною або, навпаки, намагається зберегти між дитиною і собою психологічну дистанцію. Це своєрідна контактність дитини і дорослої людини;

4) «Авторитарна гіперсоціалізація». Дана шкала характеризує те, як дорослі контролюють поведінку дитини, наскільки вони демократичні або авторитарні з нею;

5) «Інфантилізація (маленький невдаха)». Ця шкала показує, як дорослі ставляться до здібностей дитини, до його і недоліків, успіхів і невдач [29].

Тестування сімей проводилось протягом місяця. Більшій частині дітей було окремо надано доступ до онлайн-опитувальників та проводилось індивідуально.

Психологічні тести дозволили отримати індивідуальні показники рівня психологічної культури не лише в дитячо-батьківських відносинах, а й окремо дітей та батьків та визначити стиль ставлення дітей до батьків та процесу виховання у дорослих.

2.2. Аналіз та інтерпретація результатів емпіричного дослідження формування психологічної культури дитячо-батьківських відносин

Дослідження показників особистісного розвитку психологічної культури дітей та ставлення дітей до батьків проводилося за допомогою тесту «Підлітки про батьків». Проаналізуємо результати, отримані за кожною із зазначених методик.

Результати методики «Підлітки про батьків» представлені на рис. 2.1. та 2.2. показали ставлення респондентів до батька та матері. За основу було взято міри центральної тенденції і розкиду показників за вищезазначеними показниками: позитивний інтерес; директивність; ворожість; автономність; непослідовність. Нам було запропоновано всім дітям пройти тест по відношенню до батька, а потім повторно по відношенню до матері.

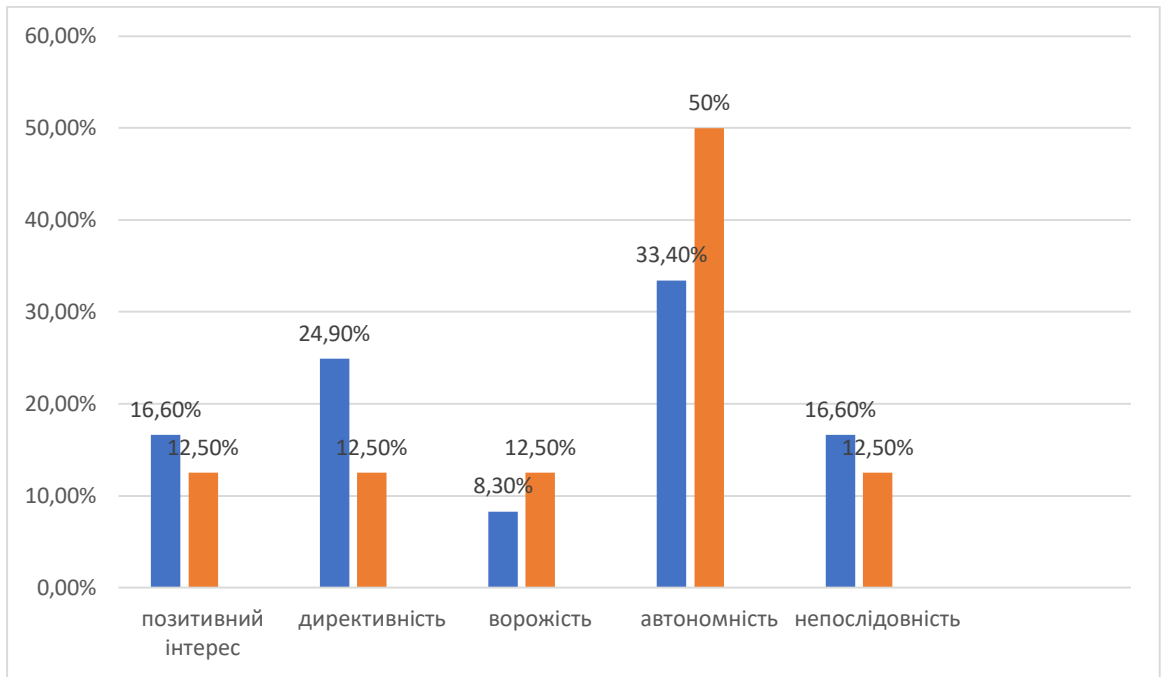

Рис. 2.1. Результати опитування дітей «відношення до батьків»

Як бачимо з таблиці 2.2. Дівчата переважно характеризували своїх батьків як директивними (24,9%) та автономними (33,4%). За шкалою позитивного інтересу та непослідовності результати не високі (16,6% до кожного показника відповідно). Показники ворожості мали 8,3%

Перейдемо до отриманих від опитаних хлопчиків щодо відношення до батька. Так, значний показник ми бачимо по шкалі автономвств (50%) за всіма іншими показниками ми отримали однакову кількість результатів (12,5%).

Таким чином, за результатами тесту можна стверджувати, що батьки демонструють жорсткий контроль над директивністю своїх дітей, схильність до використання влади на основі амбіцій. Такі батьки не схвалюють висловлювання дітьми своїх ідей і більше покладаються на суворі заборони та покарання.

Автономія від батька також підтверджує їхню незалежність від умов і вимог їхніх дітей. Таких батьків діти можуть оцінювати, як вседозволених і невимогливих. Вони насправді не заохочують дітей, коментують рідко і повільно, і вони не дуже серйозно сприймають виховання.

Непоследовність між батьком та дочкою може призвести до кардинальних змін у вихованні: від дуже жорсткої до ліберальної. Діти можуть помічати, що інтерес батька полягає в тому, щоб сприймати їх маленькою дитиною, яка постійно потребує уваги, турботи та допомоги, і що сама вона нічого не може вдіяти. Такі батьки, з одного боку, часто схвалюють благання дитини про допомогу, коли ті стикаються з труднощами, але з іншого – обмежують їх самостійність.

Також всі досліджені пройшли тестування повторно, але по відношенню до своїх матерів. Так ми можемо побачити результати на рис. 2.3. За шкалою позитивний інтерес характеризують своїх матерів 16,6% дівчат та 25% хлопців, по показнику директивність 24,9% дівчат та 12,5% хлопців. Аналіз шкали автономність показує що половина (50%) опитаних дівчат та хлопців так характеризують своїх матерів, по шкалі неспідовність лише 12,5% хлопців дали характеристику матерям.

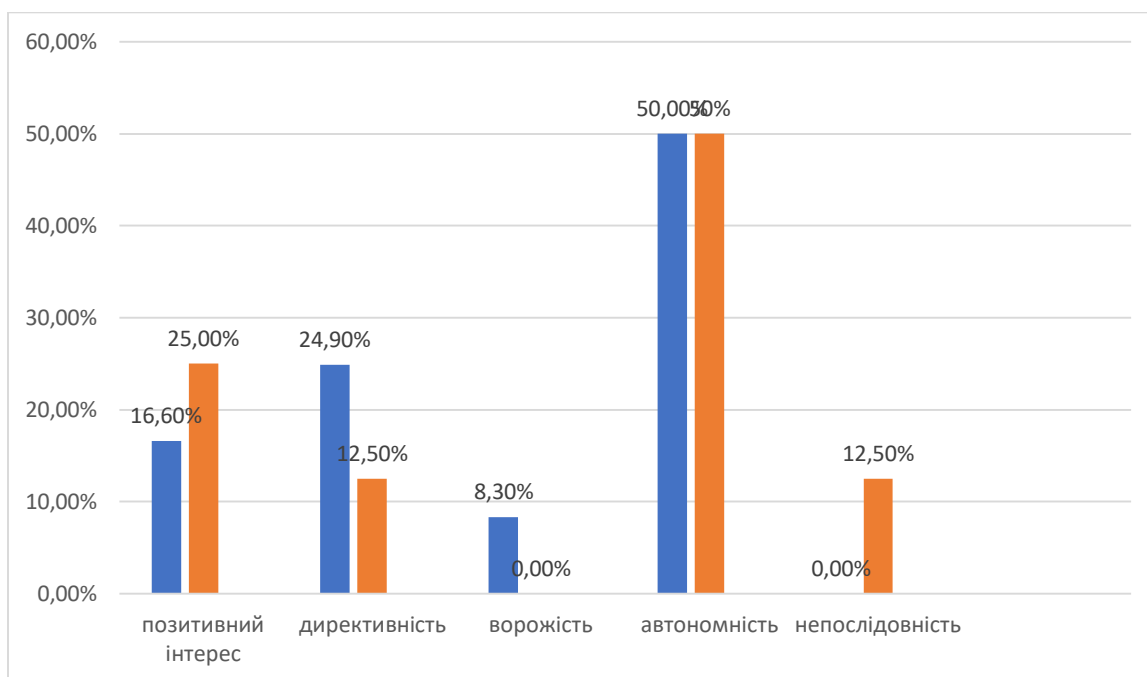

Рис. 2.2. Результати опитування дітей відношення до матерів

Отже, автономність матері по відношенню до дитини сприймається ним як наказ. При цьому мати не сприймає дитину, як людину зі своїми почуттями, думками, мотиваціями. У той же час ні адаптивна форма

материнського авторитету, заснована на довірі і повазі, ні прийнятна форма суворості і жорсткості (коли того вимагає ситуація) не властиві самостійності матері у відносинах з дитиною.

Непоследовність матері опитані діти оцінювали, як домінування влади, честолюбство та покірність (у формі пристосування), делікатність та гіперальтруїзм, недовіру та підозрілість. І всі вони схильні до крайніх форм самовираження.

Позитивний інтерес до стосунків із дитиною розцінюється як відсутність грубої сили, прагнення до влади при спілкуванні з ним. Підлітки говорять про активні інтереси в ситуаціях, коли батьки прагнуть отримати їхнє схвалення. Психологічне схвалення дитини батьками базується переважно на довірі. У цих відносинах пошук істини характеризується як такий, що відбувається в суперечці, а не як результат підкорення.

Перейдемо до аналізу даних опитування батьків. Аналізуючи результати за методикою «Опитувальник батьківського ставлення» ми визначили:

За шкалою «прийняття-відторгнення» середній показник присутній у половині вибірки (50%), що свідчить про те, що ставлення респондентів до своїх дітей переважно позитивне. Дорослі сприймають дитину, але не завжди поважають і схвалюють її індивідуальність, не в повній мірі поділяють її інтереси, не підтримують програми, не приділяють їй достатньо часу. 25% респондентівотримали низькі бали за цією шкалою, що свідчить про те, що почуття батьків до дітей були переважно негативними: роздратування, гнів, безнадія, а іноді навіть ненависть. Часто такі батьки недооцінюють здібності своїх дітей і порівнюють їх з іншими дітьми. Високий показник присутній також у 25%, що вказує у таких родинах батьки сприймають свою дитину такоюякою вона є. Такі батьки люблять, схвалюютьіндивідуальні прояви власної дитини, визнають її оригінальність, відчуваютьїї потреби та бажання, симпатизують їй. Вони схвалюють її інтереси і плани,а також прагнуть проводити час з дитиною.

15% респондентів отримали високий бал за шкалою «кооперація». Батьки при такому стилі виявляють інтерес до того, що цікавить дитину, високо оцінюють здібності дитини, визнають самостійність і ініціативу дитини, намагаються бути з нею на рівних. Середній показник шкали «кооперація» був виявлений у 60% батьків, та 25% низький рівень, що характеризує таких батьків, які обмежують ініціативу та самостійність, ставлять себе на позицію вище, «над дитиною», намагаються встановити рамки приваємодії з дитиною.

Розподіл відсоткових показників шкали «Симбіоз» такий: більшість батьків (50%) знаходяться на середньому рівні. Цей факт свідчить про те, що батьки намагаються бути ближче до дитини, задовольнити її елементарні (розумні) потреби, захистити від біди. 35% респондентів отримали низькі бали за цією шкалою, що свідчить про те, що натомість дорослі розвинули значну психологічну дистанцію від своїх дітей і менше турбуються я про них. 15% батьків за даною шкалою є дуже прив'язані у стосунках зі своєю дитиною.

5% батьків по шкалі «Авторитарна гіперсоціалізація» отримали високий бал. Це свідчить про те, що дорослі надмірно авторитарно ставляться до поведінки дитини, вимагаючи від неї повної слухняності та вводячи її в рамки жорсткої дисципліни. Нав'язування дитині власної волі, неспроможність встояти поруч з дитиною. Дитину суворо карають за начальство. Батьки стежать за соціальними досягненнями своїх дітей і вимагають соціального успіху. 45% батьків показали середні показники за цією шкалою, що свідчить про те, що дорослі менше контролюють поведінку своєї дитини, але вона все ще є і має більш повний, природний, непатологічний характер. Ці показники є найкращим вибором для оцінки психологічної здатності дорослих за цією шкалою. 50% досліджених показали низькі показники це свідчить, що вони практично не контролюють поведінку своєї дитини. Відсутність контролю може негативно вплинути на навчання та виховання дітей.

Середній показник за шкалою «маленький невдаха» становить 40% а високий 30%, за цими даними ми констатуємо, що дорослі вважають, що дитина в певних ситуаціях невдаха, що вона нерозумна і не враховує свій вік. Дитячі інтереси, захоплення, думки і почуття не є достатньо серйозними в очах дорослих, і часто хоча не завжди, їх ігнорують. Такі батьки можуть бажати інфантилізувати своїх дітей, приписуючи це втраті особистої та соціальної компетентності. Такі дорослі іноді вважають своїх дітей меншими, ніж вони є насправді, не довіряють їм і сприймають їх як вразливих для негативного впливу. 30% опитаних отримали низькі показники, тобто батьки вірять в успішне майбутнє своїх дітей і дозволяли їм виявляти самостійність у простих завданнях. Результати за даною методикою подано нижче в таблиця 2.1.

Таблиця 2.1.

Результати визначення батьківського ставлення за методикою «Опитувальник батьківського ставлення» А. Варги і В. Століна

Шкала	Високі показники	Середні показники	Низькі показники
Прийняття-відторгнення	25%	50%	25%
Кооперація	15%	60%	25%
Симбіоз	15%	50%	35%
Авторитарна гіперсоналізація	15%	45%	50%
Маленький невдаха	30%	40%	30%

З рис. 2.3 видно, що майже всі показники батьків за шкалами знаходяться на середньому рівні. Шкала «прийняття-відторгнення» свідчать

про позитивне ставлення, прийняття дитини, визнання її особистості. За шкалами «симбіоз» і «авторитарна гіперсоналізація», тобто більшість батьків встановили психологічно прийнятну дистанцію, комфортну як для дитини, так і для батьків, а контроль більшості сімей визначається складністю сімей.

Високі та середні показники по шкалі «співпраця» свідчать про те, що батьки намагаються спілкуватися з дітьми на рівних, заохочуючи ініціативу та самостійність.

Середні показники за шкалою «Маленький невдаха» свідчать про те, що батьки мало вірять в успіхи своїх дітей, а невдачі сприймають як не випадковість.

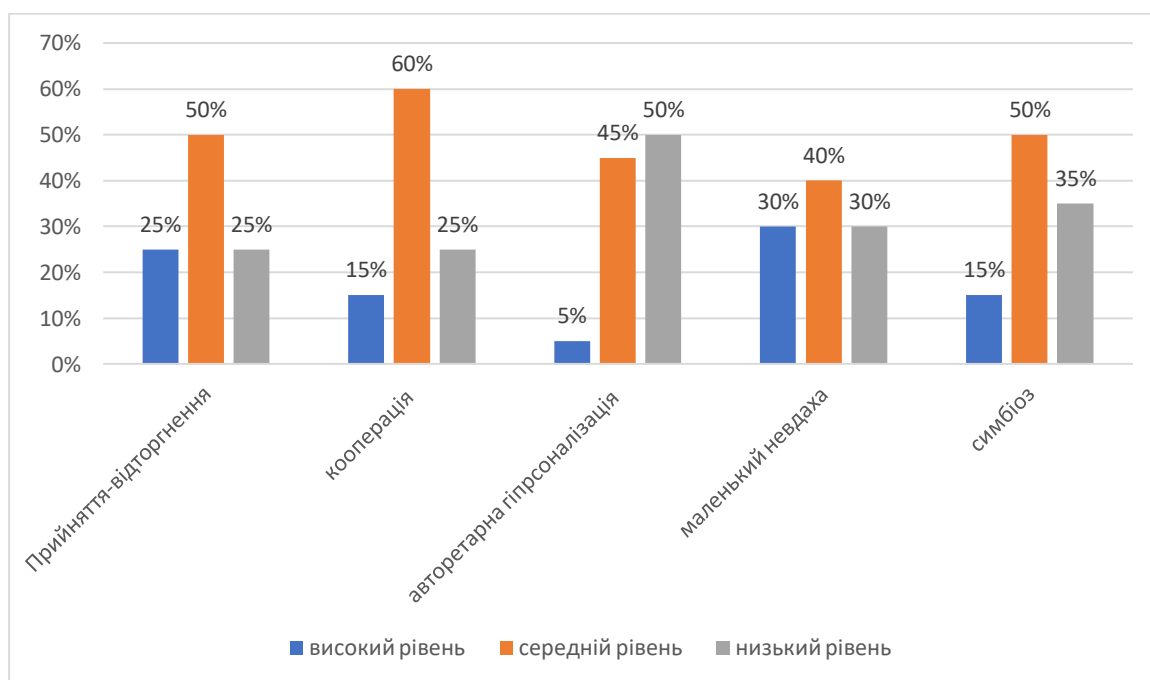

Рис. 2.3 рівні батьківського ставлення за методикою «Опитувальник батьківського ставлення» А. Варги і В. Століна

Для визначення кореляції між ставленням дітей до батьків та стилями батьківського ставлення до дітей використовувався непараметричний статистичний критерій Манна-Уїтні.

Універсальність методу рангової кореляції У-Манна-Уїтні виявляється в тому, що він є непараметричним показником зв'язку між змінними, вимірними за ранговою шкалою. Він використовується для оцінки різниці в будь-якій кількісно вимірній характеристиці між двома незалежними зразками, коли зразки відрізняються кількістю суб'єктів.

Застосуємо критерій Манна-Уїтні до даних, отриманих даних по тесту «Ставлення підлітків до батьків» та за результатами методики «Анкета батьківського ставлення».

Ми використовуємо програми обробки даних для математичної обробки. Використання цього критерію дозволяє визначити статистичну достовірність взаємозалежності показників ставлення дітей до батьків і особливостей батьківсько-дитячих стосунків у сім'ї.

У показниках позитивний інтерес батька та матері та показниками за шкалою «прийняття відторгнення» $U_{\text{емп}} = 532$ при $p \leq 0,05$ відмінностей не виявлено. Цей результат підтверджує, що позитивне ставлення, прийняття дітей такими, якими вони є, повага, визнання індивідуальності дітей, підтримка інтересів і допомога дітям у реалізації планів – усе це може вплинути на почуття безпеки та безпеки дітей. На нашу думку проведення повноцінного часу з дітьми, прояв любові та турботи позитивно впливає на розвиток психологічної культури у їх відносинах.

Також між позитивним інтересом батьків та результатами за шкалою «Маленький невдаха» $U_{\text{емп}} = 112$ при $p \leq 0,05$. Це констатує взаємозв'язок між дитиною та підтримкою дорослого. Віра в сили дитини, піклування про її інтереси, думки, захоплення та почуття, створення умов щоб вона почувалася комфортно та безпечно, зменшувала тривогу та збільшувала впевненість у своїх силах.

По шкалі «ворожість» та за результатами показника «Маленький невдаха» $U_{\text{емп}} = -182$ при $p \leq 0,05$. Тут зазначимо, що ставлення батьків до дитини, як до не достатньо інтелектуально розвиненої особи, ігнорування

бажань навпаки створює відчуття самотності та беззахисності у дитини, знижує рівень дитячо-батьківських відносин.

Щодо аналізу взаємозалежності між показниками «автономність» та показниками за шкалою «Симбіоз» $U_{emp} = 404$ при $p \leq 0,05$. Ми можемо підтвердити, що завдяки створенню комфортної психологічної дистанції між батьками та дітьми, задоволенню потреб дитини та турботі про неї рівень психологічної культури може підвищуватись. І навпаки, значна психічна дистанція або її відсутність створює у дитини відчуття безпорадності та залежності, поведінку батьків, що сприяє зниженню психологічної культури дитячо-батьківських відносин.

Здійснивши математичну обробку показників «ворожість» та результатів за шкалою «Маленький невдаха», з'ясували, що $U_{emp} = 304$ при $p \leq 0,05$. Це означає, що батьки, які применшують інтереси та прагнення дітей, занижують між ними психологічну культуру, а впевненість в успіху дитини, підтримка в конфліктних ситуаціях, взаємодія та допомога у вирішенні складних проблем натомість розвинуть адекватне самопізнання психологічної культури.

Застосувавши критерій Манна-Уїтні до показників «ворожість» та результатів за шкалою «Симбіоз» $U_{emp} = 209$ при $p \leq 0,05$. Імперичне значення критерію потрапило в зону незначущості. Констатуємо, що встановлення психологічної дистанції негативно впливає на дитячо-батьківські відносини, а формування близьких, довірливих та підтримуючих взаємин чинить позитивну дію на розвиток психологічної культури дитячо-батьківських відносин.

Таким чином, ми виявили кореляцію між стилями батьківського ставлення та ставленням дітей до батьків. Виходячи з цього, можна сказати, що рівень розвитку психологічної культури дитячо-батьківських відносин формується під впливом ставлення батьків до дітей та думка дітей про батьків. Так, серед переважної більшості дітей із батьки показали вищі

показники за шкалами «авторитарна гіперсоналізація» та «маленький невдаха».

Висновки до другого розділу

З метою дослідження впливу дитячо-батьківських відносин на їх психологічну культуру нами було обрано тест для дітей «Ставлення підлітків до батьків» та методику для батьків «Опитувальник батьківського ставлення». В емпіричному дослідженні взяло участь 20 дітей – віком від 11 до 13 років та 20 дорослих – один із батьків досліджуваних дітей.

Аналіз результатів за тестом «ставлення підлітків до батьків» дозволяє констатувати, що в дитячо-батьківських відносинах для цих сімей характерні показники: автономність, позитивний інтерес та директивність.

Спираючись на результати методики «Опитувальник батьківського ставлення» можемо стверджувати, що у більшості батьків середні показники за шкалами.

Після проведення діагностики, обробки та аналізу отриманих результатів нами була проведена статистична обробка отриманих даних статистичним критерієм Манна-Уїтні. Результати статистичної обробки підтвердили нашу думку про наявність взаємозв'язку дитячо-батьківськими відносинами та психологічною культурою. Між результатами показників «ворожість», «автономність» «позитивний інтерес» та шкалами «прийняття-відторгнення», «симбіоз» та «маленький невдаха» було виявлено існування кореляційних на рівні $p \leq 0,05$.

РОЗДІЛ 3. ЕФЕКТИВНІ МЕТОДИ ФОРМУВАННЯ ОСНОВ ПСИХОЛОГІЧНОЇ КУЛЬТУРИ ДИТЯЧО-БАТЬКІВСЬКІ ВІДНОСИН

3.1. Шляхи і засоби підвищення психологічної культури дитячо-батьківських відносин

Сім'я сприймається як належне, як головний фактор і умова розвитку та виховання дітей. Тут вона народжується (бажано чи ні), тут вона отримує зачатки фізичного і духовного розвитку (позитивного чи негативного), тут формуються перші знання про навколишній світ, у всіх видах діяльності формуються перші вміння та навички, вихідні критерії оцінки добра, правди, краси. Тут проходить значна частина її життя, закладаються основи її стосунків зі світом, тобто починається навчальний процес.

Сім'я створює найважливіший комплексний фактор виховного середовища і визначають успішність чи неуспішність всього виховного процесу. Сучасна сім'я розвивається в абсолютно новій і суперечливій соціальній ситуації. З одного боку, суспільство звертається до проблеми сім'ї, розробляються та впроваджуються комплексні цільові програми, спрямовані на посилення та підвищення її значення у вихованні дітей. З іншого боку, є й процеси, які призводять до загострення сімейних проблем. Це починається зі зниження рівня життя для більшості сімей, вирішення фінансових, а іноді й фізичних проблем виживання, посилення соціальної тенденції багатьох батьків до самоусунення від вирішення питань виховання та особистого розвитку своїх дітей[44].

Сімейна психологія та психологічна культура є частиною загальної культури, яка спирається на досвід сімейного виховання, накопичений попередніми поколіннями. Вона виявляється в розумінні та усвідомленні батьками своєї відповідальності у вихованні дітей, ставленні до дітей, оцінці поведінки дітей, практичної діяльності та спілкування з ними, налагодженні

продуктивних взаємовідносин також з освітніми закладами. Для цього дорослі мають не лише отримати належну освіту, а й бути освіченими. Адже, як стверджують психологи, навіть найгірші помилки вчителя не такі фатальні для розвитку особистості дитини, як неправильні дії батьків. Тому освіта батьків необхідна для успішного процесу виховання дітей і здоров'я суспільства [12].

Психологічна культура дитячо-батьківських відносин є складною та динамічною системою. Він складається з наступних компонентів [25]:

1) психопедагогічні знання: уявлення батьків про вікову динаміку розвитку дитини, самооцінку в дошкільному віці, основні завдання виховання. Вони відображаються у ставленні до дитини, в оцінці її поведінки, практичної діяльності та спілкування з нею;

2) психологічні компетенції – здатність розуміти потреби дитини та належним чином спрямовувати зусилля та ресурси, щоб побачити перспективи розвитку дитини;

3) психологічна рефлексія – здатність батьків аналізувати й критично оцінювати власну навчальну діяльність, з'ясовувати причини педагогічних помилок;

4) емпатія – співчуття, відповідне реагування на дії та почуття дитини.

Психологічна культура сім'ї – це осмислений, а часом і неусвідомлений досвід дитинства, який є результатом виховання, самовиховання, психологічного розвитку особистості.

Основним критерієм підвищення ефективності сімейної психологічної культури є «наявність оптимального батьківського статусу» (А. Співаковська), що відображається на зрілості батьків як вихователів і позитивно впливає на сімейне виховання[3].

Важливою частиною вдосконалення психологічної культури сім'ї є самовиховання, яке переважно передбачає читання відповідної літератури, що може виховувати виховне мислення батьків. Сучасна наука підтвердила, що ефективність виховної діяльності в цілому, і батьківської діяльності

зокрема, визначається низкою здібностей і проблем – середніх педагогічних навичок, пов'язаних з ними. Для них, перш за все, належить здатність до конструктивного мислення, реалізована в процесі проектування особистості. Цілепокладання дуже важливо в цьому відношенні.

Переконливо обґрунтовує це положення А.С. Макаренко: «У деяких сім'ях можна спостерігати повну відсутність урахування виховної мети: батьки з дітьми просто живуть разом, а батьки сподіваються, що все у них вийде. У батьків немає ні чітких цілей, ні чітких завдань. Звичайно, в таких випадках результат завжди випадковий, і такі батьки часто потім дивуються, чому їх виростили з поганими дітьми» [2; 36].

Конструктивна діяльність батьків полягає у виборі форм і методів навчання, проектуванні власної та майбутньої навчальної діяльності дітей.

Організаторська діяльність включає здатність швидко вирішувати проблеми, пов'язані з організацією життя і діяльності дитини (заклади, ігри, праця, домашні завдання, спорт, домашні завдання тощо) власним способом, у тому числі вільною волею і поведінкою. Батьківство – це встановлення стосунків між дорослими, між батьками та дітьми, а також між іншими членами сім'ї та дітьми [34].

Комунікативні навички батьків встановлюють педагогічно адекватні взаємовідносини, єдині перспективи та вимоги батьківства.

Гностичні вміння та навички дають можливість проникнути у внутрішній світ дитини, зрозуміти вікові та особистісно-типові особливості дитини, усвідомити результати власної діяльності, сильні та слабкі сторони.

Проектна частина включає в себе вміння батьків сформулювати систему завдань виховання дитини, планувати її перспективну діяльність, а також свою власну.

Таким чином, взаємодія всіх зазначених видів педагогічної діяльності багато в чому визначає психологічні навички, якими повинні володіти батьки.

Диференційований підхід у роботі психологів дозволив на основі виділення сімейних груп, об'єднаних спільними параметрами, у підборі засобів навчання, придатних для сімей з різним рівнем психологічної та педагогічної грамотності щодо психологічної культури. Поділ сімей на малі групи допоже використання багатьох форм роботи з батьками для підвищення їх психологічної культури [55].

Першу групу складають сім'ї з високим рівнем освітніх можливостей. Структура сімейного життя тут здебільшого активна і стабільна, а психолого-педагогічний рівень досить високий. Сім'ї мають гарний моральний клімат, загальні установки, сімейні цінності, традиції, високу рольову адекватність членів і низький рівень конфліктності. Батьки володіють всебічними знаннями в області психологічної культури. Мають хороші педагогічні здібності, систематично займаються вихованням дітей, розуміють і сприймають їх, підтримують постійний зв'язок з дитячими садками [55].

До другої групи належать сім'ї із середнім рівнем психологічної культури. Склад сім'ї, як правило, суперечливий, а психолого-освітній рівень батьків переважно середній. У сім'ї панує хороша моральна атмосфера і сімейні традиції, але відносини між дорослими і дітьми часто бувають суперечливими, конфлікти і сварки виникають через незадоволення потреб одного або кількох членів сім'ї. Батьки непогано розуміють на психологічній культурі, але не настільки, щоб не завжди вміли застосувати свої знання на практиці [55].

Третя категорія – сім'ї зі слабкими виявленнями психологічної культури, мало можливостей для навчання, нестабільною та несприятливою структурою сімейного життя, низьким рівнем психологічної та педагогічної освіти. Ці батьки дуже неоднорідні. Найбільш поширеними в сімейних структурах є такі негативні явища, як алкоголізм, жорстокість, ірраціональна любов до дітей. Відносини між членами сім'ї не стандартизовані, спостерігаються поведінка, що порушує кодекс поведінки в повсякденному житті, надмірне розширення матеріальних потреб і пригнічення духовних,

індивідуалістичні нахили членів сім'ї, висока конфліктність. Для батьків характерне упереджене і безвідповідальне ставлення до дітей, авторитарний стиль стосунків [55].

Для розвитку психологічної культури дитячо-батьківських відносин ми вважаємо доцільним застосовувати психологом такі методи роботи:

1. Зустрічі за «круглим столом».
2. Психологічні консультації
3. Конференції для батьків в закладах освіти.
4. Психологічні тренінги
5. Батьківський лекторій, в закладах освіти, для різних груп ризику (неповні сім'ї, багатодітні, малозабезпечені, батьки опікуваних дітей).
6. Школа молодих батьків.
7. Спільні свята в закладах освіти.
8. Сімейні конкурси, змагання в закладах освіти.
9. Індивідуальні консультації.

Враховуючи результати нашого експериментального дослідження ми пропонуємо у роботі психологі використовувати тренінги як бля сімей так окремо для батьків та дітей для підвищення рівня психологічної культури в дитячо-батьківських стосунках.

Тренінг дозволяє модифікувати особистісні риси й установки, що мають більш глибокий зв'язок із поведінкою. Ця форма роботи досить нова, і проводити її повинен практичний психолог, який добре володіє методикою такої роботи. При вмілому використанні тренінгу результат помітний відразу. Тренінг може бути спрямований на підвищення навичкам ефективної взаємодії дорослих і дітей, , удосконалювання комунікативних та мовленнєвих навичок сім'ї. Під час тренінгу батьки та діти вчаться бути демократичними, спілкуватися з іншими, критично мислити, приймати продумані рішення.

Для налагодження стосунків між батьками та дитиною, а також підвищення їх психологічної культури в нашій роботі ми спираємося на

досвід терапевтичної роботи авторів О. Бодальова та В. Століної. Вони звернули увагу на те, що в сім'ях з дітьми спостерігаються комунікативні труднощі, дезадаптація та певні невротичні реакції, тому необхідно проводити комплексну психологічну корекцію [6].

При цьому процес корекції ми розглядаємо одночасно в кількох напрямках [10]:

Робота дитячого гуртка. Основним завданням є усунення порушень психологічного та особистісного розвитку дітей, реконструкція негативних стереотипів поведінки та формування нових, більш адекватних моделей поведінки.

Семінари для просвіти батьків. Основне завдання – розширити психологічні знання батьків про психологічну культуру та особливості сімейного виховання на лекціях, групових бесідах, аналізі проблемної ситуації.

Робота батьківської групи. Основне завдання – корекція негативного досвіду сімейних стосунків, неадекватних батьківських установок на основі дискусій, психодраматичного обґрунтування типових ситуацій сімейного спілкування та взаємодії з дітьми.

Спільне проведення часу дітей та батьків. Основне завдання – закріпити попередню роботу, визначити успішність розвитку психологічної культури в їх відносинах.

Психологічна культура сім'ї формується під впливом багатьох факторів. Переважну більшість із них можна віднести до зовнішніх. На соціальному рівні вони мають включати: економічний, соціальний, расовий, релігійний тощо. Специфічні фактори формують базовий рівень певної психологічної культури (як частини загальної культури), на якому кожна людина знаходить себе та утверджує себе.

Рівень психологічної культури сім'ї визначається такими факторами:

- базовий рівень соціальної та психологічної культури;

- навчальний вплив;
- вплив батьків;
- вплив найближчого оточення сім'ї.

Серед перерахованих факторів слід зазначити, що для формування особистості в сім'ї найбільше значення має власна психічна діяльність людини (а відтак і психологічний досвід), але, на жаль, цей фактор має найменший вплив.

Найбільший вплив має базовий рівень психосоціальної культури членів сім'ї (батьки та діти), оскільки він визначає всі подальші фактори. Вплив батьків знаходяться приблизно на одному рівні. Вплив оточення сім'ї, який є найменш контрольованим, можна вважати одним із найважливіших впливів (але слід пам'ятати, що він також визначається впливом перших трьох факторів і незначним особистим досвідом) [2].

Таким чином ми визначити чинники, що вказують на покращення психолого-педагогічної культури, а саме: переосмислення ролі батьків, новий рівень самосвідомості як батьків, впевненість батьків у собі, більш довірчі відносини між дорослими та дітьми.

Отже, формування сучасної психологічної культури сім'ї є процесом виховання та перевиховання дорослих: батьків, інших членів родини, навіть опосередковано виховання та перевиховання дітей певних проблем. Формування психологічної культури в батьківсько-дитячих відносинах може здійснюватися не тільки через різноманітні психологічні заходи (лекції, обмін досвідом сімейного виховання, диспути, дискусії, консультації тощо).

3.2 Практичні рекомендації для батьків з питань психологічної культури дитячо-батьківських відносин

Наше дослідження свідчить про необхідність консультивання батьків з питань виховання.

Виховуючи дітей, ми часто керуємося певними соціальними нормами та стандартами виховання, вважаючи, що їх застосування зробить дитину успішною. Звичайно, всі намагаються відповідати якимось загальноприйнятим нормам: «треба» бути добрим, порядним, чесним, працьовитим, розумним тощо, які часто повторюють дітям батьки, але при цьому забувають про психологічну культуру при побудові дитячо-батьківських відносин.

Але насправді дуже часто батьки спеціально і жорстко висувають до дітей дві вимоги: «слухняний», тобто контроль і зручність, і «роби як я». При цьому більшість батьків не враховують (не знають або не хочуть знати) особистісну спрямованість дитини, а зрозуміти глибинну природу дитини насправді дуже важливо. особистості. Адже саме в душевній конституції людини персоніфікуються важливі, ціннісні сенси життя, взаємодіючи з нею, вона переживає в собі сенс життя, або, як кажуть деякі вчені, «світ – це він сам»[58].

Розуміння батьками цієї особистісної якості формує взаєморозуміння дорослих і розуміння своїх дітей. Це відкриває реальну можливість зробити внесок у розвиток вашої дитини, водночас сприяючи своєму власному, працюючи разом.

Як зазначають вчені, неможливо пізнати свою дитину, не пізнавши себе.

По-перше, реакція батьків на життєві події значною мірою залежить від досвіду, який збагатив їхнє дитинство. Якщо ми з дитинства звикли робити погані вчинки, ми відразу дамо оцінку, не визначаючи мотиву, причини, середовища: «Ти погана людина! Тільки погані люди можуть таке робити!»,

потім визначимо покарання. У зрілому віці ми часто засуджуємо інших з такою ж охотою і запалом.

І копіювати (здебільшого несвідомо) дорослих нашого дитинства, передаючи естафету «спадку» нашим дітям.

Беззастережне судження та засудження інших. Є й інший момент: коли ми кажемо комусь: «Він погана людина» - і нас також підтримують інші, то напрошується простий висновок: ми і наші однодумці – хороші люди. Ця впевненість у власній правоті та неправильності робить інших уразливими до судів і покарань у майбутньому, починаючи з власних дітей.

Неодноразово всі батьки задаються питанням, як дізнатися прихований сенс у вчинках і висловлюваннях дитини, як відчуті її справжні бажання і почуття, як зрозуміти дитину. Насправді відповідь дуже проста: вчитися треба, і вчитися все життя.

При цьому дуже важливо не тільки зрозуміти, але, що ще важливіше, вміти висловити це саморозуміння так, щоб діти його відчули.

Дуже часто, спілкуючись з дітьми, ми намагаємося бути «на висоті: виглядати розумними, вченими, сильними, правильними; всьому вчити, всьому давати, всьому попереджати, всьому попереджати. При цьому ми часто не знаємо, як слухати наших дітей ...не приховуючи свого незнання чи невдачі, не боячись бути незрозумілим, не боячись бути відкинутим новим поколінням - слухати спокійно і доброзичливо.

Дитину необхідно вчити проявляти свої почуття, не приховувати їх, а виражати різними способами, вчити відчувати стан іншої людини. Американський філософ Філ Беннетт написав статтю про занадто суворе виховання хлопчиків, адже вони обов'язково сильні чоловіки, які не виявляють своїх почуттів. З таких хлопців виростуть чоловіки, які не вміють виражати свої емоції та почуття, а їхні дружини, діти та кохані в майбутньому страждатимуть через це. Висловлювати свої почуття в дитинстві категорично заборонено – «Нерюмсай!», «Справжні чоловіки не

плачуть!» - та ще й шкідливо, бо це обтяжує розум і уповільнює розвиток особистості [58].

На думку вчених, батьки повинні в першу чергу допомогти своїм дітям не боятися, не соромитися своїх почуттів, вміти їх розуміти, називати і виражати повною мірою. Для цього важливо не тільки знати та розуміти, що дитина відчуває в певний момент, але також розуміти ширший контекст, а також загальні почуття та бажання, які породжують конфлікт чи переживання [29].

Адже в більшості випадків головною метою виховання будь-якої дитини (в тому числі «важкої»), а також агресивної, неслухняної, упертої є розвиток хороших стосунків з оточуючими дорослими та однолітками.

Саме потреба в добрих, люблячих стосунках і любові викликає у дитини реакцію у вигляді образи: «Ти мене не розумієш, ти мене не любиш, ти мене ображаєш – тоді я піду від тебе!», що може призвести до агресивної поведінки, яка часто руйнує ці довгоочікувані добрі стосунки, незважаючи на те, що метою дитини є їх встановлення чи відновлення.

Батьківське розуміння допомагає дітям називати та виражати свої почуття, керувати власною поведінкою та розділяти почуття інших. Таким чином ви допоможете своїй дитині рости, долати власні вагання та невдачі, діяти, планувати майбутнє, охоплювати надію та рости чесно, насамперед із собою. У той же час ви даєте своїй дитині модель психологічної культури, взаємодії з життям, яка базується на спокої, активності та розумінні.

Дитина в навколишньому світі, здебільшого дорослих, дуже вразлива і водночас вразлива, і батькам дуже важливо не забувати про це. Коли батьки переносять свою невпевненість у собі та тривогу на своїх дітей, це часто призводить до придушення дитячого ентузіазму. Використовуючи фрази на кшталт: «Залиш це, не чіпай, ти нічого не отримаєш! Ти не можеш бути ніким, невдаха!», ми позбавляємо себе бажання активно виражати себе. Іноді така вимова закарбовується в пам'яті дитини на все життя і з часом призводить до розвитку комплексу неповноцінності [18].

У психологічних дослідженнях зазначається, що повторювані слова навіть найдорожчих дорослих – мами й тата – можуть бути довгостроковим травмуючим фактором і створювати у дитини відчуття незахищеності та потреби в підтримці.

Для успішного виховання ми пропонуємо батькам низку практичних порад щодо гармонійних дитячо-батьківських відносин, спрямованих на підтримання психологічної культури [48].

Зокрема, ми вважаємо, що умовами успішного вдосконалення психологічної культури в дитячо-батьківських відносинах є:

1. Першою умовою має бути здоровий психологічний мікроклімат у всьому соціальному середовищі, тому що сім'я є справжньою школою душі дитини і невичерпним джерелом її особистісного розвитку. Як відомо, здорова сімейна атмосфера дозволяє дітям духовно зростати, брати приклад з батьків і в майбутньому стати патріотами, любити Батьківщину, добре ставитися до рідного народу. Поважайте старших, досягайте успіху у власній роботі, і в той же час будьте готові допомагати старшим, зберігаючи сімейні традиції.

2. Наступною важливою умовою виховання є довіра до дитини. Перш за все, вона повинна виховуватися в оточенні взаємної поваги та любові. При цьому варто зазначити, що самостійними діти повинні ставати з раннього віку. Якщо дитина бачить, що всі дорослі вірять у її здібності, здібності, силу, порядність, чесність і доброту, це зрештою підвищить її впевненість у власних ресурсах і спонукатиме дитину бути найкращою версією себе. Тому діти будуть свідомо наполегливо працювати, щоб виправдати сподівання батьків, і щоразу матимуть нові досягнення та успіхи. в будь-якій діяльності.

3. Третьою важливою умовою становлення сімейного виховання є шанобливе ставлення до старших членів сім'ї. Обов'язковою умовою є бажання навчити дітей виявляти співчуття та з розумінням ставитися до складних життєвих ситуацій. Часто можна спостерігати таке явище, особливо в молодих сім'ях, як зневажливе ставлення до думок і пропозицій дорослих.

4. Наступною умовою є дотримання «єдності вимог до поведінки з дітьми», адже, як відомо, найважливішим правилом сімейного виховання є однаковість прийомів і впливу, а також різноманітних дій, пов'язаних з виховання дітей. Допускати таку неузгодженість неправильно, адже часто буває, що один з батьків свариться, а другий про це шкодує. Через це постійне протиріччя не можна розраховувати на успіх виховання, оскільки це може викликати сильну відразу у дитини як «кривдника», що ще більше травмуватиме свідомість дитини [53].

Незважаючи на наступні умови, заборони також слід дотримуватися при вихованні дітей. Зокрема, основні моменти такі:

А) невірно вважати, що дитина найкраща і найздібніша. Звичайно, кожна дитина відрізняється від інших, але в будь-якому разі дитина не краща і не гірша, вона особлива;

Б) свою дитину потрібно сприймати як перспективну інвестицію в майбутнє, головна інвестиція – це любов і турбота, як кажуть: «Що посієш, те й пожнеш»;

В) також неправильно очікувати, що дитина буде цінувати батьків лише тому, що її народили, носили, годували, тому що дитина про це не просила;

Г) помилково вважаєте, що ваша дитина успадкує інтереси та думку батьків;

Д) діти – відповідальність батьків і ніхто не зобов'язаний виконувати батьківські обов'язки: ні вчителі, ні психологи, ні бабусі, дідусі, ні родичі.

Щоб виховання було плідним і досягло високих результатів, достатньо дотримуватися простих вимог у вихованні психологічної культури, зокрема:

- любити дитину чисто, не за якісь заслуги чи поведінку, а за безкорисливість;

- приймати дитину такою, яка вона є;

- не засуджувати, а намагатися зрозуміти, чого хоче дитина, про що вона думає і чому так поводитьься;

- розвивати у дітей впевненість у собі, віру в себе та свої можливості, віру в те, що вони особливі;
- поставте себе на місце дитини і спробуйте ставитися до себе як до дитини;
- пам'ятати, що у вихованні дітей головне – виховання, а не слова та правила;
- завжди варто визнавати, що легше досягти бажаного результату за допомогою кондицій, ніж за допомогою тілесних покарань;
- покращувати спілкування з дітьми, сперечатися, дискутувати, аргументувати свою точку зору [14].

Перейдемо до основних правил поведінки батьків в дитячо-батьківських відносинах:

1. Першим і найважливішим правилом є правило про неприпустимість фізичного, морального, сексуального чи психологічного насильства.
2. Друге правило – це важливість демонстрації гарного прикладу та гарної поведінки.
3. Вироблення позитивних звичок у дітей завжди має бути систематичним і послідовним.
4. Різні справи і починання повинні демонструвати стабільність.
5. Важливо розрізняти, що дозволено, а що заборонено в повсякденному житті сім'ї та дитини.
6. Правила сімейної дисципліни і порядку слід запроваджувати поступово.
7. При оцінці поведінки дитини, то критикувати і засуджувати не дитину, а її поведінку в певних ситуаціях.
8. Ніколи не потрібно нагадувати дитині про якийсь минулий проступок через ситуацію, що сталася.

Оскільки учасниками навчально-виховного процесу є не лише батьки, а й діти, важливо також дотримуватися інструкцій щодо скарг дітей.

Розглянемо їх основні особливості:

1. Оскільки скарги є сигналом того, що дитина відчуває якийсь душевний, а часом і фізичний дискомфорт, з яким не може впоратися, важливо звертати увагу на найменші образи дитини.

2. Більшість скарг відображає бажання дитини поділитися з дорослим негативним досвідом, що може проявлятися у образі та образі.

3. Кожна подальша скарга дитини на адресу батьків є виявом її бажання спілкуватися з нею, бажання бути почутою, гострої потреби розповісти про свої труднощі та проблеми у сфері стосунків з оточуючими.

4. Не можна уникати або ігнорувати звернення дітей, оскільки діти, які висловлюють невдоволення, сподіваються отримати розуміння, прийняття, співчуття та співчуття дорослих, що також сприяє організації та взаємодії з однолітками та однолітками.

Часто просто потрібно обійняти дитину, щоб заспокоїти її. Усе це допоможе дитині досягти норми стосунків з іншими [80, с.119].

Виховання дитини в сім'ї - складний процес, який вимагає злагодженої роботи всіх учасників. Тому важливо дотримуватися деяких порад щодо ставлення батьків до своїх дітей.

Результати аналізу дослідження показали, що у взаємодії між батьками та дітьми існують різні недоліки та непорозуміння, причиною яких є нерозуміння між батьками та дітьми, і навпаки, невміння спілкуватися та взаємодіяти, багато інших, а тому у дітей все більше відчувається нестача власних здібностей. Упевненість, тривожність, відсутність навичок спілкування та взаємодії з батьками та дітьми.

Тому пропонуємо кілька порад батькам щодо подолання цих явищ, зокрема:

- використовувати будь-яку можливість, щоб продемонструвати впевненість в успіхах дитини, впевненість у спроможності дитини досягти поставлених цілей, заохочувати та заохочувати її;

- вчити тактовно й правильно реагувати на результати діяльності, конструктивно й об'єктивно оцінювати їх, опосередковано пов'язуючи з

особистими успіхами й невдачами, не боятися помилок, використовувати їх для розвитку власної діяльності;

- поясніть на простих прикладах, чому не варто заздрити результатам діяльності інших дітей;

- розвивати навички спілкування з дорослими та однолітками з метою формування відповідного ставлення до оточуючих, їх думок та оцінок;

- якщо ви помітили скутість і невпевненість у поведінці дитини, спробуйте подолати це за допомогою музики, засобів арт-терапії, рухливих ігор, необхідних для зняття напруги.

Таким чином, результати цього дослідження допомагають визначити стосунки між батьками та дітьми, а також стиль виховання психологічної культури відносин, оцінити рівень комфорту дитини в сім'ї, емоційну атмосферу, яка в ній панує, що допоможе спрогнозувати вплив тих чи інших факторів. вплив стилю виховання на розвиток дитини.

Отже, можна зробити висновок, що основним завданням дорослих у вихованні дитини є розуміння її потреб, бажань та вчинків. Якщо ви неможете дотримуватись таких простих правил, то змінюйтесь. Адже відомо, що гарний приклад дорослого краще за будь-які виховні впливи.

3.3. Організація психологічної роботи з дітьми для покращення рівня психологічної культури

На особистість дитини великий вплив роблять умови заклади освіти. Під час зарахування та в перші кілька місяців навчання, коли ваша дитина адаптується до школи. Від інтеграції дитини в колектив, формування компетентності, розвитку впевненості в собі та самооцінки також залежить розвиток психологічної культури[41, с.180].

Особистість дитини формується під впливом батьків та їх авторитету, так і нових стосунків з однолітками, спілкування та нових видів діяльності, які забезпечать повноцінність умов життя дитини в дошкільному закладі.

Для формування психологічної культури дитячий вік є сензитивним, оскільки має чудові можливості для інтелектуального, емоційного та морального розвитку [6].

Тому ми пропонуємо психологічний тренінг який включає корекційні заняття, спрямовані на підтримання самооцінки, зняття негативу зі спілкування з батьками, налагодження з ними контактів. Завдання нашого проекту допоможуть розвинути психологічну культуру дитячо-батьківських відносин.

Відповідно до вікових особливостей дітей та вимог організаційно-корекційної роботи наші курси розраховані на 10 занять, тривалість кожного заняття – 45-60 хвилин, періодичність – 1 раз на тиждень.

В основу навчальної програми повинні бути покладені такі принципи: тренінгова програма повинна стимулювати інтерес дітей до культури та етики; розвиваюча робота спирається на знання дітей, їх позитивні емоції дозволяють дітям пізнавально зацікавленими, і не бояться давати неправильні відповіді [39].

Важливим моментом є також ставлення до результатів дитини, яке повинно бути неоціночне. Кожна відповідь дитини має бути заслухана і немає відкидатися.

Всі успіхи дітей мають порівнюватися з результатами, при цьому має бути створений безпечний психологічний простір, створенні сприятливідоброзичливі стосунки з дітьми, а також добре розвинена самостійність удітей. Діти реалізують свої психологічні та педагогічні можливості на основі усвідомлення своїх успіхів, а також шляхом підвищення самооцінки та розвитку впевненості в собі. Кожне заняття традиційно складається і вступної, основної і заключної частин.

Що стосується вступної частини, то основними її складовими є привітання, розминка, які повинні створити позитивний емоційний фон і спонукати дітей до роботи. Основне завдання програми – залучити дитину до процесу взаємодії, пробудити у дитини увагу та інтерес, усунути лень, підвищити тонус м'язів, дозволити їм активно взаємодіяти. Для відпрацювання розвитку таких психічних процесів, як увага, також доречно запропонувати дітям висловити свої побажання учасникам групи [25].

Пропоновані ігри та вправи повинні створювати позитивні враження, довіру, гарний настрій, бути спрямованими на спільну діяльність. У вступній частині одним із важливих моментів є вправа мозкової активності та гімнастичних вправ, яка дозволяє знайти зв'язок між мозком та м'язовою системою, а також допомагає подолати скутість і усунути защемлення м'язів. Усі ці вправи покращують пам'ять, активізують розум, збільшують концентрацію уваги та прискорюють психомоторні процеси.

Таким чином забезпечується високий рівень працездатності, що впливає на успішність і кінцевий результат тренінгово заняття.

Основна частина обирає провідне завдання відповідно до мети завдання. В основу цієї частини покладено такі групи та види вправ: ігрові завдання для розвитку пізнавальних процесів, вправи, спрямовані на формування вмінь конструктивно виражати свої емоції, навичок рефлексії, уміння правильно визначати емоційні стани інших [13].

Не менш важливим є модуль соціальної комунікації, який включає завдання, спрямовані на розвиток у дітей навичок міжособистісного спілкування та психологічної культури, почуття солідарності та дружніх стосунків з іншими учасниками.

Остання частина – підсумкова, в якій підводяться підсумки кожного заняття, а діти діляться своїми думками, враженнями та почуттями. Після основного розділу займіться аутотренінгом і прийомами ауторелаксації для зняття психоемоційної напруги.

Пропонована корекційна програма складається із системи психопедагогічних прийомів, що впливають на особистісно-чуттєву сферу дитини, що визначає розвиток емоційної стійкості та стійкості до стресових ситуацій, а також ефективно впливає на розвиток чутливих стосунків у процесі взаємодії з батьками.

Зміст запропонованої програми передбачає можливість проводити його професійними психологами та педагогами.

Основою нашого тренінгу є різноманітні форми групової роботи, доповнені за потреби діалогом, консультуванням тощо з метою надання психологічної допомоги, як дітям, так і батькам щодо покращення психологічної культури в їх взаємовідносинах.

Зміст нашої програми – групові тренінги з веселими іграми та психотехнічними вправами, спрямованими на розвиток особистісної, емоційно-вольової сфери, покращенню навичок спілкування з батьками.

Варто пам'ятати, що при організації роботи важливо створити в групі позитивний мікроклімат, де пануватимуть довіра, щирість, прийняття та групова динаміка та взаємодія між дитиною та реалізатором програми [33].

При цьому розвиваючий ефект повинен бути досягнутий в результаті максимального використання можливостей кожної комплексної вправи, обраної для курсу.

Отже, формування психологічної культури дітей здійснюється під впливом міжособистісних стосунків, насамперед стосунків з батьками, родиною та однолітками, і реалізується в нових видах діяльності та взаємодії.

Адже як відомоставлення батьків виражається у системі різноманітних почуттів до дитини, також у поведінкових стереотипах, які використовуються при спілкуванні знею. Важливим аспектом є також розуміння вчинків дитини, її характеру, а також налагодженості взаємостосунків. За допомогою ретельного аналізу результатів дослідження для встановлення залежності між стилем батьківського виховання та спілкування і особистісним розвитком вдалось дослідити, що при

сприятливому батьківському вихованні покращення рівня психологічної культури.

Висновки до третього розділу

Отже, дослідження показали, що ефективність формування психологічної культури дитячо-батьківських відносин підвищується за умови врахування таких умов: стану досліджень психології сім'ї та культури виховання, врахування специфіки структури сім'ї та використання різноманітних методик (консультації, освітні семінари, конференції, батьківські збори), впровадження диференційованої системи роботи.

Психологічний аналіз дав змогу розробити практичні рекомендації для батьків щодо покращення стану психологічної культури дитячо-батьківських відносин. Вони відображають науково обґрунтовані рекомендації, реалізація яких допоможе батькам вдосконалити свій стан психологічної культури та підтримуватиме фізичний, емоційний, соціальний та інтелектуальний розвиток дитейта ефективно втілюватиме підвищення стану психологічної культури сім'ї.

На підставі емпіричного дослідження ми розробили психологічний тренінг щодо формування психологічної культури в взаєминах з батьками. Зміст запропонованого тренінгу передбачає можливість проведення їх з психологами. Наша програма орієнтована на різні групові форми роботи, при цьому за необхідності вона може бути доповнена бесідами, консультаціями.

ВИСНОВКИ

1. Здійснено аналіз психолого-педагогічної літератури із проблеми формування психологічної культури та психологічної характеристики дитячо-батьківських відносин. Отже, ознаки сім'ї спочатку складаються з амбівалентності в орієнтації батьків на дітей. Відмінності в цих орієнтаціях відображаються на характері та змісті стилів виховання, що є одним із найважливіших показників, що відображають психологічну культуру батьків.

2. Визначено поняття «психологічна культура» та особливості її формування в дитячо-батьківських відносинах. Як зазначають психологи, стилі батьківської поведінки залежать від розподілу влади. Як у країнах з різним політичним укладом – монархією, демократією, тиранією, так і в кожній родині існують різні варіанти стосунків її членів. Таким чином, психологічна культура сім'ї спочатку складаються з амбівалентності в орієнтації батьків на дітей. Відмінності в цих орієнтаціях відображаються на характері та змісті стилів виховання, що є одним із найважливіших показників, що відображають психологічну культуру дитячо-батьківських відносин.

3. З'ясували стан сформованості психологічної культури дитячо-батьківських відносин. Аналіз результатів за тестом «ставлення підлітків до батьків» дозволяє констатувати, що в дитячо-батьківських відносинах для цих сімей характерні показники: автономність, позитивний інтерес та директивність. Спираючись на результати методики «Опитувальник батьківського ставлення» можемо стверджувати, що у більшості батьків середні показники за шкалами. Таким чином, ми виявили кореляцію між стилями батьківського ставлення та ставленням дітей до батьків. Виходячи з цього, можна сказати, що рівень розвитку психологічної культури дитячо-батьківських відносин формується під впливом ставлення батьків до дітей та думка дітей про батьків. Так, серед переважної більшості дітей із батьки

показали вищі показники за шкалами «авторитарна гіперсоналізація» та «маленький невдаха».

4. Дослідили шляхи і засоби підвищення психологічної культури дитячо-батьківських відносин. Таким чином ми визначили чинники, що вказують на покращення психолого-педагогічної культури, а саме: переосмислення ролі батьків, новий рівень самосвідомості як батьків, впевненість батьків у собі, більш довірчі відносини між дорослими та дітьми. Формування сучасної психологічної культури сім'ї є процесом виховання та перевиховання дорослих: батьків, інших членів родини, навіть опосередковано виховання та перевиховання дітей певних проблем. Формування психологічної культури в батьківсько-дитячих відносинах може здійснюватися не тільки через різноманітні психологічні заходи (лекції, обмін досвідом сімейного виховання, диспути, дискусії, консультації тощо).

5. Розробили методичні рекомендації для батьків з питань психологічної культури дитячо-батьківських відносин, які спрямовані на підтримання розвитку психологічної культури, усунення негативних емоцій у спілкуванні, розвиток навичок самовладання, саморегуляції емоційних станів. Розроблений нами психологічний тренінг з дітьми для покращення рівня психологічної культури складається з 10 занять. Психологічний тренінг включає корекційні заняття, спрямовані на підтримання самооцінки, зняття негативу зі спілкування з батьками, налагодження з ними контактів. Завдання нашого тренінгу допоможуть розвинути психологічну культуру дитячо-батьківських відносин.

Тому ми вважаємо, що мета дослідження досягнута, а завдання виконані, але хочемо зауважити, що це дослідження не охоплює всіх аспектів питання. Ми бачимо перспективи подальших досліджень, включаючи емпіричні дослідження з великими вибірками (>100 респондентів), що вивчають психологічну культуру дитячо-батьківських відносин.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Алексєєнко, Т. Ф. Тенденції трансформації виховної функції сім'ї та основні пріоритети сучасної державної політики у захисті прав дитини в Україні. Київ. *Теоретико-методичні проблеми виховання дітей та учнівської молоді*. 2016. № 20 С. 25–35.
2. Алексєєнко Т. Ф. Тенденції розвитку і класифікація батьківсько-дитячих стосунків в умовах сучасної сім'ї. Збірник наукових праць Української Академії державного Управління при Президентові України. К.: Вид-во УАДУ, 2001. Вип. 1"А". 192 с.
3. Андрейко А.В. Батьківство як психологічний феномен. Наукові записки Інституту психології імені Г.С. Костюка АПН України / За ред. академіка С. Д. Максименка. Київ. Міленіум. 2006. № 29. С. 78–82.
4. Білуха М. Т. Методологія наукових досліджень : підручник. Київ. АБУ. 2002. 480 с.
5. Бондарчук О.І. Психологія сім'ї. Київ. МАУП, 2001. 96 с.
6. Борисюк А.С., Вітенко І.С., Вітенко Т.І. Основи психології. Основи педагогіки: Навчально-методичний посібник. Чернівці: Книги ХХІ. 2006. 200 с.
7. Бочелюк В. Й. Методика та організація наукових досліджень із психології : навч. посіб. Київ .Центр учбової літератури. 2008. 360 с.
8. Бутенко О. Г. Ідеї сімейного виховання в творчій спадщині просвітителів ХVІІІ ст. Рідна школа. 2008. № 1–2. С. 74–77 .
9. Вікова та педагогічна психологія: навч. 2-ге вид. К.: Каравела, 2007. 400 с.
10. Власова О.І. Педагогічна психологія. К.: Либідь, 2005. С. 287.
11. Гірняк А. Н. Поняттєво-категорійне поле і наукові підходи до розуміння взаємодії у психології. *Психологія і суспільство*. 2017. № 3. С. 112–126.

12. Гітун, Н. І. Соціалізація особистості в умовах трансформації сім'ї. Київ :Актуальні проблеми навчання та виховання людей з особливими потребами. 2007. №3, с. 121-126.
13. Гончаренко С.У. Український педагогічний енциклопедичний словник. Рівне. Волинські обереги. 2011. 552с.
14. Гончаренко Н. Вплив родинного виховання на розвиток дитини. *Психолог*. 2008. № 47. С. 13 –14.
15. Григор'єва Т. Я. Сім'я і її вплив на формування особистості дитини URL: http://virtkafedra.ucoz.ua/el_gurnal/pages/vyp181/44Grigoreva.pdf .
16. Денисенко А.О., Дорошенко К.О. Батьківська любов як один з ведучих чинників у процесі виховання. *Наука і освіта*. Проект професора С.М.Симоненко «Когнітивні процеси та творчість». Одеса. 2007, № 2. С. 7–10.
17. Великий психологічний словник / Під ред. Б. Г. Мещерякова, В. П. Зінченко. СПб.: М, 2003.
18. Заслуженюк В. С. Семиченко В. А., Психологія та педагогіка сімейного спілкування : навч. посіб. для студентів вищ. навч. закладів. Київ. Веселка. 1998. 214 с.
19. Зиновьева М. В. Взаємозв'язь дитяче-батьківських відносин і ненормативної поведінки дітей дошкільного віку. *Психологічна наука і навчання*. 2000. №3. 35 с.
20. Казаннікова О.В. Особливості проявів тривожності в молодших школярів. Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія : *Психологічні науки*. 2014. № 1 . С. 176–180.
21. Карабанова О. А. Психологія сімейних відносин та основи консультування. 2004. 320 с.
22. Ковальчук В. В., Моїсєєв Л. М. Основи наукових досліджень : навч. посібник. 5-е вид. Київ : Професіонал, 2008. 240 с.
23. Ковбас Б. Родинна педагогіка: у 3-х т. Т. 2. Основи родинного виховання. Івано-Франківськ, 2006. 288 с.

24. Корольчук М. С. Психологія сімейних взаємин. Київ: Ніка-Центр. 2011. 296 с.
25. Кошкарлова Т.А. Психологічний аналіз проблем дитячобатьківських відносин. *Школа здоров'я*.2004. № 2. С.5–14.
26. Кравченко Т. В. Соціалізація дітей шкільного віку у взаємодії сім'ї і школи: монографія. Фенікс 2009. 416 с.
27. Крюкова Т. Л., Куфтяк Є. В., Сапоровская М. В. Психологія сім'ї: життєві труднощі і співволодіння з НИМИ, 2005
28. Кузнєцова Т. В. Психологія культури: Курс лекцій. К. : МАУП, 2005. 152 с.
29. Лаврушкіна Г.В. Психологічна культура сім'ї <http://psych.kiev.ua/nma-stud/fla-stud/id-47/lang-1/index.html>
30. Лібанова, Е. М. Людський розвиток в Україні. Модернізація соціальної політики: регіональний аспект. Київ : Інститут демографії та соціальних досліджень ім. М. В. Птухи НАН України. 2015.
31. Лісогор, Л. С., Саріогло, В. Г. Сім'я та сімейні відносини в Україні: сучасний стан і тенденції розвитку. Київ : Інститут демографії та соціальних досліджень НАН України. 2009.
32. Ліпіч, Л. (2018). Сім'я та сімейні цінності в умовах трансформації традиційних соціальних інститутів.). Київ : Релігійна свобода. 2018. № 21. С. 14–27.
33. Максимова Н. Ю. Сімейне консультування : навч. Посібник. К. : ДП «Видавничий дім “Персонал”». 2011. 304 с.
34. Макух, О. І.Трансформація цінностей сучасної сім'ї. Острог : Наукові записки Національного університету «Острозька академія».2020. №10, с. 112– 116
35. Мамайчук І. Сімейні відносини: психологічний аналіз і шляхи корекції.*Дошкільне виховання*. 2003. № 5. С.80–85.

36. Опалюк О.М., Сербалюк Ю.В. Культура спілкування. Психологічні основи професійного спілкування: Навчально-методичний посібник. Кам'янець-Подільський: Медобори, 2004. 192 с.
37. Петрищев В. Культура сімейних взаємин між батьками і дітьми» - «Психологічна газета» № 45, 2006.
38. Поліщук В.М. Психологія сім'ї: навчальний посібник. Суми. Університетська книга, 2008. 238 с.
39. Павелків Р.В., Цигипало О.П. Дитяча психологія: Навчальний посібник для студентів вищих навчальних закладів. Київ-Рівне, 2006. 525 с.
40. Подкопаєва Ю.В. Вплив сім'ї та сімейних цінностей на формування духовності особистості дитини. *Проблеми сучасної психології*. 2010. № 9. С. 323–333.
41. Помиткіна Л.В., Злагодух В.В., Хімченко Н.С., Погорільська Н.І. Психологія сім'ї. Навчальний посібник для студентів вищих навчальних закладів. К.: Вид-во Нац. авіац. ун-ту «НАУ-друк». 2010. 270 с.
42. Потапчук Є.М. Кризи сімейного життя та як їх подолати: довідник 61 сімейного психолога. Хмельницький: ХНУ. 2014. 35 с.
43. Потапчук Н. Д., Повх В. І. Емоційна співзалежність у партнерів як ознака психологічної проблеми. Психічне здоров'я особистості у кризовому суспільстві: збірник тез Всеукраїнської науково-практичної конференції (22 жовтня 2021 р.) / уклад. В. С. Бліхар. Львів : ЛьвДУВС. 2021. С. 265–267.
44. Потапчук Є. М., Серга О.О. Реалізація сім'єю з підлітками функції виховання як психологічна проблема. Науковий журнал «Габітус» Причорноморського науково-дослідного інституту економіки та інновацій. Вип. 21. 2021. С. 183–187.
45. Психологія молоді сім'ї : монографія Вид. 2-ге, доповн. та змін. Луцьк : Вежа-Друк. 2020. 392 с.

46. Радчук Г. К., Тіунова О. В. Сімейне виховання. Освітній тренінг для батьків. Навчально-методичний посібник. Тернопіль: ТНПУ ім. В. Гнатюка, 2007. 121 с.
47. Руденок А.І. Формування у майбутніх психологів готовності до запобігання та подолання сімейних конфліктів : дис. ... канд. психол. наук. Хмельницький : Вид-во НАДПСУ, 2014. 306 с.
48. Батьки і діти: психологія взаємин М.: «Когіто-Центр». 2003. 230с.
49. Сова М.О. Психологія сім'ї: Навчальний посібник. К : 2014. 212 с.
50. Столярчук О. А. Психологія сучасної сім'ї : навч.посіб. Кременчук: ПП Щербатих О. В., 2015. 136 с.
51. Столярчук О.А. Вплив сім'ї на формування самооцінки дитини // Розвиток особистості в умовах трансформаційного суспільства: матеріали Міжнародної науково-практичної конференції (Київ, 13 грудня 2012 року). К.: Київський університет імені Бориса Грінченка. 2012. С. 423–426.
52. Теоретико-методичні проблеми виховання дітей та учнівської молоді : зб. наук. Праць. Кіровоград : Імекс-ЛТД, 2013. 522 с.
53. Федоренко Р. П. Психологія сім'ї : навч. посіб. Луцьк : Вежа-Друк, 2015. 364 с.
54. Федоришин Г. М. Психологічні проблеми сімейного виховання : навчальний посібник. Івано-Франківськ : Місто НВ, 2013. 224 с.
55. Цуркан Т. Г. Формування психологічної культури батьків молодших школярів у взаємодії сім'ї і школи : дис. ... канд. пед. наук. Умань : Уман. пед. ун-т ім. Павла Тичини, 2018. 340 с.
56. Чепмен Г. П'ять ознак доброї сім'ї. Львів : Свічадо, 2014. 270 с.
57. Rotter J. B. Generalized expectancies for internal versus external control of reinforcement / J. B. Rotter. Psychol. Monogr. V. 80. № 1.

ДОДАТКИ

Додаток А

Опитувальник «Підлітки про батьків»

	Мій батько (моя мати)	Та	Частково	Немає
1	Дуже часто посміхається мені	2	1	0
2	Категорично вимагає, щоб я засвоїв, що я можу робити, що немає	2	1	0
3	Володіє недостатньою терплячістю щодо мене	2	1	0
4	Коли я йду, сам вирішує, коли я повинен повернутися	2	1	0
5	Завжди швидко забуває те, що сам говорить або наказує	2	1	0
6	Коли в мене поганий настрій, радить мені заспокоїтися або розвеселитись	2	1	0
7	Вважає, що у мене повинно існувати багато правил, які я зобов'язаний виконувати	2	1	0
8	Постійно скаржиться комусь на мене	2	1	0
9	Надає мені стільки свободи, скільки мені треба	2	1	0
10	За одне і те ж один раз карає, а інший - прощає	2	1	0
11	Дуже любить робити що-небудь разом	2	1	0
12	Якщо призначає якусь роботу, то вважає, що я повинен робити тільки її, поки не закінчу	2	1	0
13	Починає сердитися і обурюватися з приводу будь-якої дрібниці, який я зробив	2	1	0
14	Не вимагає, щоб я запитував у нього дозволу, щоб йти туди, куди захочу	2	1	0
15	Відмовляється від багатьох своїх справ залежно від мого настрою	2	1	0
16	Намагається розвеселити і надихнути мене, коли мені сумно	2	1	0

17	Завжди наполягає на тому, що за всі мої проступки я повинен бути покараний	2	1	0
18	Мало цікавиться тим, що мене хвилює і чого я хочу	2	1	0
19	Допускає, щоб я міг би йти куди хочу щовечора	2	1	0
20	Має певні правила, але іноді дотримується їх, іноді ні	2	1	0
21	Завжди з розумінням вислуховує мої погляди і думки	2	1	0
22	Стежить за тим, щоб я завжди робив те, що мені сказано	2	1	0
23	Іноді викликає у мене відчуття, що я йому противний	2	1	0
24	Практично дозволяє мені робити все, що мені подобається	2	1	0
25	Мій батько (моя мати) змінює свої рішення так, як йому (їй) зручно	2	1	0
26	Часто хвалить мене за що-небудь	2	1	0
27	Завжди точно хоче знати, що я роблю і де перебуваю	2	1	0
28	Хотів би, щоб я став іншим, змінився	2	1	0
29	Дозволяє мені самому вибирати собі справу до душі	2	1	0
30	Іноді дуже легко мене прощає, а іноді - ні	2	1	0
31	Намагається відкрито показати, що любить мене	2	1	0
32	Завжди стежить за тим, що я роблю на вулиці або в школі	2	1	0
33	Якщо я зроблю що-небудь не так, постійно і всюди говорить про це	2	1	0
34	Надає мені багато свободи. Рідко говорить «повинен» або «не можна»	2	1	0
35	Непередбачений у своїх вчинках, якщо я зроблю що-небудь погане або хороше	2	1	0
36	Вважає, що я повинен мати власну думку з кожного питання	2	1	0
37	Завжди ретельно стежить за тим, яких друзів я маю	2	1	0

38	Чи не буде зі мною говорити, поки я сам не почну, якщо до цього я його чимось зачеплю або ображу	2	1	0
39	Завжди легко мене прощає	2	1	0
40	Хвалить і карає дуже непослідовно: іноді занадто багато, а іноді занадто мало	2	1	0
41	Завжди знаходить час для мене, коли це мені необхідно	2	1	0
42	Постійно вказує мені, як себе вести	2	1	0
43	Цілком можливо, що, по суті, мене ненавидить	2	1	0
44	Проведення канікул я планую за власним бажанням	2	1	0
45	Іноді може образити, а іноді буває добрим і вдячним	2	1	0
46	Завжди відверто відповість на будь-яке питання, про що б я не запитав	2	1	0
47	Часто перевіряє, чи всі я прибрав, як він велів	2	1	0
48	Нехтує мною, як мені здається	2	1	0
49	Не втручається в те, прибираю я чи ні мою кімнату (або куточок) - це моя фортеця	2	1	0
50	Дуже неконкретен у своїх бажаннях і вказівках	2	1	0

Обробка сирих даних

Після того як підліток заповнив обидва бланки (на батька і на матір), всі отримані дані зводяться в «оціночний лист» окремо на матір і на батька. Потім по кожному параметру підраховується арифметична сума сирих балів. До шкалою позитивний інтересу належать питання 1, 6, 11, 16, 21, 26, 31, 36, 41, 46; до шкали директивності - 2, 7, 12, 17, 22, 27, 32, 37, 42, 47; до шкали ворожості - 3, 8, 13, 18, 23, 28, 33, 38, 43, 48; до шкали автономності - 4, 9, 14, 19, 24, 29, 34, 39, 44, 49; до шкали непослідовності - 5, 10, 15, 20, 25, 30, 35, 40, 45, 50. Далі сирі бали переводяться в стандартизовані відповідно до таблиць. Стандартизовані дані розташовуються від 1 до 5 і нормою є середнє значення, т. Е. 3.

Якщо по параметру вийшло 1-2 бали, то можна говорити, що він слабо виражений, якщо ж 4-5 - то вимірюваний якість виражено цілком чітко.

Потім будуються оціночні профілі відносин як до матері, так і до батька, на спеціальному бланку.

Додаток Б

Методика діагностики батьківського ставлення до дитини (автори А. Варга, В. Столін)

Методика діагностики батьківського ставлення до дитини орієнтована на виявлення батьківського ставлення (системи різноманітних почуттів до дитини, поведінкових стереотипів, що практикуються у спілкуванні з ним, особливостей сприймання і розуміння характеру і особистості дитини, її вчинків).

Інструкція: «Дайте відповіді на питання з максимально можливою відвертістю. Знаком «плюс» відзначайте твердження, з якими Ви згодні, знаком «мінус» – з якими не згодні».

1. Я завжди співчуваю своїй дитині.
2. Я вважаю своїм обов'язком знати все, про що думає моя дитина.
3. Я поважаю свою дитину.
4. Мені здається, що поведінка моєї дитини значно відхиляється від норми.
5. Потрібно довше оберегати дитину від реальних життєвих проблем, якщо вони її травмують.
6. Я відчуваю до дитини почуття прихильності.
7. Хороші батьки оберегають своїх дітей від життєвих труднощів.
8. Моя дитина часто неприємна мені.
9. Я завжди намагаюся допомогти своїй дитині.
10. Бувають випадки, коли жорстоке поводження з дитиною приносить їй більшу користь.
11. Я відчуваю розпач по відношенню до своєї дитини.
12. Моя дитина нічого не доб'ється у житті.

13. Мені здається, що діти знущаються над моєю дитиною.
14. Моя дитина часто здійснює такі вчинки, які, крім презирства, нічого не варті.
15. Для свого віку моя дитина трохи незріла
16. Моя дитина навмисно веде себе погано, щоб досадити мені.
17. Моя дитина вбирає все погане, як губка.
18. За будь-яких старань, мою дитину важко навчити хорошим манерам.
19. Дитину слід тримати в жорстких рамках, тоді з неї виросте порядна людина.
20. Я люблю, коли друзі моєї дитини приходять в наш дім.
21. Я беру участь у вихованні своєї дитини.
22. До моєї дитини – липне усе погане.
23. Моя дитина не доб'ється успіху в житті.
24. Коли в компанії знайомих говорять про дітей, мені трохи соромно, що моя дитина не така розумна і здібна, як би мені хотілося.
25. Я жалію свою дитину.
26. Коли я порівнюю свою дитину з однолітками, вони здаються мені дорослішими і за поведінкою, і за судженнями.
27. Я із задоволенням провожу з дитиною увесь вільний час.
28. Я часто жалкую про те, що моя дитина росте і дорослішає, і з ніжністю згадую її маленькою.
29. Я часто ловлю себе на ворожому ставленні до дитини.
30. Я мрію про те, щоб моя дитина досягла усього того, що мені не вдалося у житті.
31. Батьки повинні пристосовуватися до дитини, а не тільки вимагати цього від неї.
32. Я намагаюся виконувати усі прохання своєї дитини.
33. При прийнятті сімейних рішень варто враховувати і думку дитини.
34. Я дуже цікавлюся життям дитини.

35. У конфлікті з дитиною я часто можу визнати, що вона по-своєму права. 36. Діти рано дізнаються, що батьки можуть помилятися.

37. Я завжди рахуюся зі своєю дитиною.

38. Я відчуваю до своєї дитини дружні почуття.

39. Основна причина капризів моєї дитини – егоїзм, впертість та лінь.

40. Неможливо нормально відпочити, якщо проводити відпустку з дітьми.

41. Найголовніше, щоб у дитини було спокійне і безтурботне дитинство.

42. Іноді мені здається, що моя дитина нездатна ні на що хороше.

43. Я поділяю захоплення своєї дитини.

44. Моя дитина може вивести із себе будь-кого.

45. Я розумію невдачі своєї дитини.

46. Моя дитина часто дратує мене.

47. Виховання дитини – суцільне вимотування нервів.

48. Строга дисципліна в дитинстві розвиває сильний характер.

49. Я не довіряю своїй дитині. 50. За суворе виховання діти потім вдячні.

51. Іноді мені здається, що я ненавиджу свою дитину.

52. У моєї дитини більше недоліків, ніж переваг.

53. Я розділяю інтереси своєї дитини.

54. Моя дитина не в змозі будь-що зробити самостійно, а якщо і зробить, то обов'язково не так.

55. Моя дитина виросте непристосованою до життя.

56. Моя дитина подобається мені такою, якою вона є.

57. Я слідкую за станом здоров'я моєї дитини.

58. Нерідко я захоплююся своєю дитиною.

59. Дитина не повинна мати секретів від батьків.

60. Я невисокої думки про власну дитину і не приховую це від неї.

61. Бажано, щоб дитина товаришувала з тими дітьми, які подобаються її батькам.

Ключ

1. Прийняття – відторгнення: -3, 5, 6, -8, -10, -12, -14, -15, -16, -18, 20, -23, -24, -26, 27, -29, 37, 38, -39, -40, -42, 43, -44, 45, -46, -47, -49, -51, -52, 53, -55, 56, -60.

2. Соціальна бажаність поведінки: 21, 25, 31, 33, 34, 35, 36. 3.

3. Симбіоз: 1, 4, 7, 28, 32, 41, 58.

4. Авторитарна гіперсоціалізація: 2, 19, 30, 48, 50, 57, 59. 5.

5. Маленький невдаха: 9, 11, 13, 17, 22, 54, 61.

Відповідь «Так» – 1 бал, відповідь «Ні» – 0 балів. Якщо перед номером відповіді стоїть знак «-», то за відповідь «Ні» нараховується 1 бал, а за відповідь «Так» – 0 балів.